

DINAMIČNOST ŽANRSKEGA SISTEMA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE V 19. IN 20. STOLETJU

MARIJA STANONIK

Članek je zamišljen kot zbirnik dosedanjih raziskav in prikaz odprtih vprašanj, ki naj spodbudijo nadaljnje delo na tem področju. Načelna dinamičnost žanrskega sistema je s sinhronega vidika strnjeno prikazana analiza o razmerju med slovstveno folkloro in literaturo [Stanonik 2006]. Na diahroni osi se omenjena dinamičnost kaže predvsem v terminologizaciji. Objavljeni viri s težiščem v 19. stoletju dokazujejo, da se je terminologija, ko je bila v protestantizmu [Stanonik 2007] prvič zapisana slovensko, do danes spreminjala pri vseh folklornih žanrih. Sledi predstavitev terenske terminologije iz zbirke Glasovi 1988–2008. Končno so predstavljene (večinoma še ne dokončne definicije posameznih folklornih žanrov [Stanonik 1999] in premislek o njihovem kontekstu (na podlagi avtopsije in s pomočjo zbirke Glasovi).

Ključne besede: slovstvena folkloro, žanri, zgodovina folkloristike, terminologija, zbirke slovstvene folkloro.

This article gathers studies to date and presents open issues that should facilitate further work in this area. The general dynamism of the genre system is presented from a synchronic viewpoint in an analysis of the relationship between literary folklore and literature (Stanonik 2006). On the diachronic axis, this dynamism is primarily reflected in the introduction of terminology. Sources, especially those published in the nineteenth century, demonstrate that terminology has been changing in all folklore genres from the sixteenth century (Stanonik 2007), when it was first recorded in Slovenian, up to the present. This is followed by a presentation of field terminology used in the collection Glasovi (Voices) from 1988 to 2008. In conclusion, definitions of individual folklore genres (Stanonik 1999) are presented (although the majority of them are still not final) in addition to a reflection on their context (based on direct observation and the Glasovi collection).

Keywords: literary folklore, genres, history of folklore studies, terminology, literary folklore collections.

I. METODOLOŠKA IZHODIŠČA

Tuja razglabljanja o dinamičnem razmerju med slovstveno folkloro in literaturo z diahrono in sinhrono perspektive so tu primerjana z dejstvi iz slovenske besedne umetnosti (tj. slovstvene folkloro in literature) in njenimi interpretacijami.

Obravnava razmerja med folklornimi in literarnimi žanri z diahronega vidika se naslanja predvsem na Dimitrija S. Lihačova, raziskovalca ruske besedne umetnosti med 11. in 17. stoletjem. V premislek daje vprašanje, ali so žanri zgolj slovstveni pojav, ali na njihov nastanek vplivajo tudi zunajliterarni vzroki. Lihačov govori o sorazmerni samostojnosti žanrskega sistema slovstvene folkloro in literarnega žanrskega sistema, kar dokazuje njegovo zavest o vzajemnosti žanrov in hkrati dinamičnem razmerju med obema sistemoma. Pomembna je ugotovitev, da izginotje posameznih folklornih žanrov v določenih družbenih plasteh izzove nastanek novih literarnih žanrov [Lihačov 1972: 31–80].

Od slovenskih literarnih zgodovinarjev je bil Lihačovu najbližji Ivan Grafenauer, ki je že pred uglednim ruskim medievalistom gojil raziskovanje slovenske slovstvene folkloro

in literature kot dveh vzporednih sistemov. Vendar je bilo njegovo izhodišče statično. [Grafenauer 1973 (1948/49): 91 sl.]

V nadaljevanju je obravnavano razmerje med folklornimi in literarnimi žanri s sinhronega vidika. Obravnava se naslanja na predhodnika strukturalizma, Andréja Jollesa. Izredno pomembna je njegova primerjava jezika, slovstvene folklore in literature s tremi agregatnimi stanji. Kakor je zrak življenjsko pomemben za naš obstoj, je jezik enako pomemben za obstoj slovstvene folklore in literature. Brez jezika ju ni! Razmerja med folklornimi žanri, ki jih je Jolles imenoval »preproste oblike« (*einfache Formen*), je ponazoril z delom kmeta, rokodelca in duhovnika. Z umetniškim jezikom se to, kar je dano po naravi (kmet), spremeni, obnovi – podobno kakor rokodelca preoblikuje naravno snov. Tedaj se jezik uveljavi kot spoznanje in mišljenje (duhovnik). André Jolles je žanrsko problematiko doživljal singularno, saj je preučeval razmerje le med posamičnim folklornim in literarnim žanrom v smislu razvoja. Najskrbneje je svojo misel razvijal ob primerjavi pravljice in novele. Toda njegova izvajanja so zelo zamotana, zato ni presenetljivo, da so tisti (Jan de Vries, Kurt Ranke, Hermann Bausinger), ki se načelno strinjajo z Jollesovimi pogledi, njegov koncept prilagodili svojim pogledom.

II. TERMINOLOGIZACIJA

Analiza treh primerov s poimenovanji v obdobju protestantizma – *pripoved, basem, historija* – je pokazala vso zahtevnost žanrske terminologizacije: negotovost in začasnost posameznih izrazov v tem procesu, morebitna sinonimija drugih in pri tretjih tudi tako velika sprememba pomena, da se ime preseli na drug žanr, ne le v isti, ampak celo prestopi v drugo žanrsko skupino. Ali ni ravno to dokaz izredne dinamike žanrov (slovenske¹) slovstvene folklore in folklornega žanrskega sistema sploh?

Podmeno, da je terminologizacija relativno nedokončan proces in premo sorazmerna s časovno dolžino obstajanja posameznega žanra, skuša potrditi tudi tukajšnji razdelek o folklornih žanrih, ki se pojavijo v poznejših obdobjih in so še zmeraj obdelani glede na predzgodovino problema.

1. Folklorni obrazci

A. RECILA, PAMETNICE

Morda je bil Fran Erjavec res prvi, ki je ločil *recila in pregovore* [Erjavec 1883: 324]. Po sobesedilu bi to lahko bili to, kar so danes reki, toda nekaj let pozneje sta se pojavili besedni zvezi *recila in reki* [Lužar 1900] in *pregovori, izreki, pametnice* [Vijanski 1898: 384; prim.

¹ Za slovenski žanrski sistem to vsekakor velja, nimam pa niti védenja niti izkušenj z njimi drugod, zato tega ne morem posplošiti.

288], kar bi utegnili biti nekakšni modri izreki. Toda vse kaže, da se *recila* in *pametnice* v strokovni rabi niso prijele.

B. UGANKE, ZASTAVICE

Pomembno, morda prvo definicijo uganke vsebuje Kastelčev/Vorenčev slovar: *ena uganka, enu skrivnu vprašanje... bogovanje – uganka domišljenje; – prihodniga dolgovanja... uganka, poprej povedanje poieinenja; problematis – ena uganka, scrupus – ena uganka* [Stabej 1997: 465]. Tu postane očitno, da je bogovec reševalec uganek, torej vedež, prerok, če je bogovanje uganka, domišljenje, ker se »domisli« pravi odgovor. Današnjim problemom bi mirno lahko pravili tudi uganke. Saj tudi probleme rešujemo, kakor so nekdaj uganke, ki pa jih niso doumevali le na besedni ravni; zanje so bile pač pomembnejše življenjske uganke – problemi torej.

Pregledani viri iz poznega razsvetljenstva, ki se preveša v predromantiko, prinašajo marsikaj, kar je vredno pozornosti zaradi raziskave terminoloških vprašanj slovstvene folklore in literature. Njihove teže se je najbolj zavedal Janez N. Primic, ki je v podnaslovu svojih *Nemško-Slovenskih branj* naštel čez deset folklornih žanrov, med njimi folklorne obrazce: *Vganke ... mnogitere koristne Vade v govorjenju* [Primic 1813: 79–86], kar si je mogoče razlagati na dva načina: 1. da gre za vaje; *vade* bi bile torej vadbe, 2. lahko bi bile tudi navade, fraze pač.

Uganiti vganiti, vganjka, vganika, das Ratzel [Murko 1833: 705] *Aufwerfen – vprašanje, vganjko gor dati* [Murko 1833: 102]. *Oni so uganili. / Sie haben es erraten* [Murko 1850: 240]. Primerjava gesel v obeh delih slovarja Antona J. Murka dokazuje, da se je sestavljalec zavedal sorodnosti med vprašanjem in uganiko – tega, kar je v 20. stoletju strukturalno utemeljil André Jolles [1930].

Sredi 19. stoletja, že v obdobju romantike, se poleg uganke pojavi *zastavica* [Jezičnik 1887: 4]. »Zastavica« je naslov rubrike in sledi besedilce, pod rešitvijo pa piše *uganka*. To je razložiti takole: Najprej je zastavljena, od tod *zastavica*, ko jo uganemo, je uganka [Vedež 1849b: 176]. Rešitev *Zastavice domače* je opredeljena s pojasnilom: uganka [Vedež 1849: 192, 200]. To se nadaljuje še v obdobju realizma: *zastavice* [Jezičnik 1886: 81], *zastavice in uganke* [Jezičnik 1885: 84–92], *Zastavica* [Vedež 1849a: 8, 24, 32, 40, 64, 80, 88, 96, 176]. Erjavec ima tudi *Uganke, uganalice ali zastavice* [Erjavec 1883: 325]. *[E]den boče le pesem, drugi uganjk* [Jezičnik 1882: 32]. Ta izmenjava med zastavico in uganiko se ni obdržala, čeprav je zelo smiselna; danes se govori o uganiki in njeni rešitvi.

C. ZAGOVORI

Anton J. Murko navaja v slovensko-nemškem delu slovarja geslo *zagovarjanje, zagovor – mit Worten zu vertheidigen pflegen* [Murko 1833: 596] v pomenu *zagovarjati se, braniti se* in ne zagovor kot zdravljenje z besedami.

2. Folklorne pesmi: stare, medljudne, ljudske, narodne pesmi

Poimenovanje *stara pesem* je pri nas verjetno prva zavestna diferenciacija med slovstveno folkloro in literaturo. Sintagma spominja na Macphersonove in Percyjeve zbirke, ki so že z naslovi poudarjale, da gre za stare pesmi. Valentinu Vodniku ob obravnavi veljakov pride za ponazorilo prav *ena stara pesem od Marka Kneza* [Matičeto 1984: 56; Vodnik 1970: 90]. Da ima pridevnik *stara* v tej zvezi terminološko funkcijo, kaže *ena stara* zgodba, z Vrhnike o hudiču, ki hoče Francozom še do 1. majnika pomagati, kakor sporočajo Vodnikove *Novice* 5. jul. 1797 [Vodnik 1970: 70], in *stare storje* [Slovenski glasnik 1860č].

Še v obdobju romantike sredi 19. stoletja je v Slomškovih *Drobtinicah* rubrika »Slovenska gerlica« polna *starih pesmi* v pomenu današnjih narodnih / ljudskih / folklornih. Prim.: »Napitnica, *Stara pesm*«; »Šentjanžovca – *Stara pomnožena pesm*« [tj. popravljena, dopolnjena]; »Deviški stan – *Stara pesm*« [Drobtinice 1846: 209–210, 225–226, 226–228];

»Napitnica – *Stara pesm pomnožena*« [Drobtinice 1847: 265]; »Tabakaja (*Stara pesm*)« [Drobtinice 1849: 196–197]; »Sveta vojska (*Stara božična*)«; »Popotnica (*Stara pesem*)« [Drobtinice 1854: 245–247, 268]; »Vinska terta. Po *starej pesmi*« [Drobtinice 1853: 273];

»A. M. Slomšek: Stari časi, zlati časi« [Drobtinice 1856: 181–182].

Še v prvem desetletju 20. stoletja je načelo starosti povezal s folklorno pesmijo Stanislav Škrabec v poročilu o dveh *razpravica*h, kakor je Škrabec imenoval knjižici Bruna Guyona [Škrabec 1995: 216].² Pomemben je Škrabčev komentar k tretjemu razdelku – »Saggio folklorico« – v prvi knjižici od njih »Le colonie Slave d' Italia di Bruno Guyon« je avtor uvrstil staro cerkveno pesem, ki je po njegovem prepričanju *izključno lastna Nediški dolini, kjer jo ljudstvo še dandanašnji poje v cerkvi na božično noč*. Tudi Škrabcu se je pesem zdela pomembna, vendar ne zaradi njene dozdevno beneškoslovenske samoniklosti, temveč ravno narobe, kot *dokaz starodavne kulturne edinosti beneških z ostalimi Slovenci*. V nadaljevanju je namreč pojasnil, da se je ta pesem nekdanjela pela po vsem slovenskem ozemlju in da so jo Slovenci prevzeli ali neposredno iz latinščine ali prek nemščine. Že v protestanskem *Tem celem katehizmu* iz leta 1595 in skoraj gotovo tudi že v prejšnjih izdajah so jo imeli za staro, kakor priča naslov: *Solennis ille cantus 'Dies est laetitiae', a quodam ante haec tempora bene translatus rhythmicè utcunque compositus* [Škrabec 1995: 218].

Tu je pravo mesto za opozorilo, kaj je slovničarju Antonu J. Murku v Prešernovem času pomenil pojem ljudskega: *Ljud – das Volk; ljudsko – adj. Volks, öffentlich, allgemein*,

² [I]talijanski gimnazijski profesor, zdaj v Starem mestu – Cividale, – je po rodu beneški Slovenec in »ni hodil nigdar v nobeno slovensko šolo, ki je torej v slovenskem jezikoslovju popolnoma samouk«. Po spodbujanju učenega Ascolija v Milanu, kjer je prej tudi on imel službo na kraljevi gimnaziji Parinijevi, pa se je vender s toliko gorečnostjo poprijel slovenščine, da je spisal Italijanom celo slovensko slovnico, izišlo l. 1902 v Milanu pri Hoepliju, in sloveči dunajski slavist dr. V. Vondrak je to knjižico ocenil s pohvalo. Tudi mi smemo po pravici priznati, da je g. Guyon v nji pokazal znamenito prizadevanje po znanstvenem preučevanju naše slovenščine in koliker toliko dosegel z njo svoj namen, da je namreč opozoril Italijane na jezik, ki ga govori čez 30 tisoč deržavljanov 'odrešenega' kraljestva, ki bi se torej pač imelo nekoliko ozirati nanj. V resnici je seveda zastoj upati, da bo italijanska vlada slovenščini kedaj kako pravico priznala. [Škrabec 1995: 216]

fremd [Murko 1833: 167]. V pomenu: javno in splošno se lepo prilega definiciji slovstvene folklore, seveda pa manj v pomenu »tuje«.

Ali je od tod Matevža Ravnikarja skovanka? Na naslovne strani svojih zvezkov, kamor jih je zapisoval, je napisal: *Stare Medljudne pesmi, zložene pred 19. stoletjam* [Rokopisni oddelek NUK, MS 483], torej pesmi, ki so v obtoku med ljudmi. Ali je poznal pojem ljudsko in kaj mu je pomenil, ni znano. Pač pa je rabil ta leksem Matija Vertovec, vendar v čisto drugem pomenu, kakor smo ga vajeni dojemati danes: *Pri velikem pomanjkanju no uboštvi, v sili no potrebi se je pa težko ljudskiga (ptujiga) vselej in čisto ogibati, težko pri velikem terpljenju*. V rabi termina se z njim ujema beneškoslovenski duhovnik, pesnik in pisatelj Peter Podreka, ki je na oporečnosti nepoštenega prisvajanja *juskiega blaga* (tujega blaga), tj. tatvine, zasnoval eno od štirih ohranjenih narečnih pridig [Vertovec 1850: 1; Merku 1972]. Ljudsko v pomenu tuje je v narečjih živo še danes: *Govorila si, da me bodo létska [= tuja] vrata tepla, zdej so mi pa domača vrata pãrnesla srečo!* [Glasovi 28: 20/1]. Neznani avtor v *Slovenski bčeli* 1850 je dodal naslovu »Verbsko jezero pri Celovcu« pojasnilo: *Ljudska pripoved* [Slovenska bčela 1850: 2–4], v današnjem pomenu: folklorna pripoved. Pri Jakobu Volčiču pa preberemo v naslovu presenetljivo interferenco: »*Narodna povest, v ljudskem narečji*, zapisana poleg Pazina v Istri« [Slovenski glasnik 1864a].

Slomškove *Drobtinice* so prvič prinesle dotlej neznani pridevnik *narodski*: »*Narodska* [pesem] popravljena« [Drobtinice 1853: 274–275]. Vsi drugi primeri so iz *Slovenskega glasnika*: »*Narodska* pripovedka« [Slovenski glasnik 1859/II: 182]; *Cela dogodba je tako mično posneta iz narodskega življenja* [Slovenski glasnik 1859a]; *Zato se obračamo do vseh južnih Slovanov s serčno prošnjo, da nam priteko na pomoč s svojimi zbirkami narodskih staric* [Slovenski glasnik 1860d]. Leta 1863 je isto glasilo vpeljalo rubriko: »*Narodsko* blago« [Slovenski glasnik 1863: 155–156] in leta 1865 »*Narodske* pesmi« [Slovenski glasnik 1865c]. Ob tej osamljeni rabi pridevnika *narodski* v 50. in 60. letih 19. stoletja se poraja vprašanje, ali je nastal samostojno ali je posledica interference: *narod-* + (ljud)-*ski* ali nemara (sloven)-*ski*. Mogoče je bil jezikovna posebnost urednika Antona Janežiča?!

Stanislav Škrabec je leta 1880 rabil samo besedne zveze z ljudsko pesmijo: *v priprosti ljudski poeziji, glede ljudskih pesmi, v priprostih ljudskih pesmih, Iljudska poezija* [Škrabec 1994: 34, 35, 36] in na drugi strani umetelna poezija, dobesedno *vmetalna poezija, vmetalno pesništvo*; prav tako tudi naslednje leto: *v ljudskih pesmih, krečanska ljudska pesem, naših ljudski pesmi, v ljudskem pesništvu, v boljših naših slovenskih ljudskih pesmih, večina starih naših ljudskih pesmi* [56, 58, 59]. Leta 1881 je enkrat res upošteval različico *narodna pesem*, vendar citatno, od nasprotnikov, s čimer se je tudi izrazilno ogradil od njih: *Dokaži, kar imaš dokazati za našo poezijo, iz naših narodnih pesmi* [56]. Presenetljivo pa je istočasno v dopisovanju z bratom rabil zvezo *narodna pesem*: *Da zapisuješ narodne pesmi, je prav; Prave stare narodne pesmi slovenske ... prenarajene in popravljene narodne pesmi nimajo nobene vrednosti* [1998: 312]. Tudi ta izrazilna podrobnost dokazuje Škrabčevo izredno psihološko tenkočutnost, ki se izraža v obravnavi jezikovnih vprašanj. V oceni Šašljevih *Bisernic* dobrih trideset let pozneje, v prvem desetletju 20. stoletja, se je Škrabec tudi javno pridružil tistim,

ki so uporabljali izraz *narodna pesem*: *Prav lepih narodnih pesni je pri nas; bi bilo ravnati z drugimi nar. pesenmi; lep zgled tako popravljene, narodne pesni; o popravi ali prepesnitvi narodnih pesni; 36 drugih nemških narodnih pesni* [1995: 330]. Pri novi besedni zvezi je vztrajal tudi pri poročilu o »Glasoslovju cankovskega slovenskega narečja« Avgusta Pávla. Čeprav je spis v madžarščini, ga je večinoma zaradi bogatega gradiva mogoče razumeti, je zapisal Škrabec in ji dodal *naposled 9 strani tekstov (15 narodnih pesmic)* [Škrabec 1895: 408–409]. Nekdanjo *vmetalno poezijo* ali *vmetalno pesništvo* je zamenjala »umetna poezija«: *umetne poezije; zahtevam tudi umetnega pesništva* [330].

Težko je reči, ali zgolj zaradi svojega duhovniškega stanu Stanislav Škrabec v dopisovanju z bratom Mihom zastopa idealistično stališče v zapisovanju ljudskih pesmi: *Da zapisuješ narodne pesmi, je prav; seveda kake celo vmazane soderge ni treba, taka je 'narodu' povesod le na sramoto. Prave stare narodne pesmi slovenske so čisto nedolžne, kakor vidimo zlasti, da so še dandanašnji serbske in ruske* [1998: 312].

V obdobju moderne so objave *narodnih* pesmi usihale; v dveh elitnih literarnih revijah *Dom in svet* in *Ljubljanski zvon* so se preselile na platnice, kar kaže v očeh urednikov na njihov stalež in ceno. Opažena suša v njihovem objavljanju ni bila prezrta; vsaj Franc Vidic jo je tematiziral kot nekakšno prelomnico: *V naši dobi, ko se je narodna zakladnica izčrpala, se delo nadaljuje s kritičnimi izdajami, ki ustrezajo znanstvenim zahtevam* [Vidic 1897: 186].

Ozaveščeni generaciji kulturnih delavcev v zatonu 19. stoletja in zarji 20. stoletja zbiranje gradiva ni več zadoščalo; na vrsto je prišla strokovna obdelava. Pesnik Anton Aškerc se je že spraševal o razmejevanju dveh sistemov besedne umetnosti: *Biva-li kaka bistvena razlika med narodnim in umetnim pesništvom: ... Kakor vsaka 'umetna', tako je vsaka 'narodna' pesem delo posameznega človeka, čeprav pri narodnih pesmih skoro nikoli ni znano ime pesnikovo* [Aškerc 1896: 180]. Ivan Prijatelj se je prvi lotil njene poetike v razpravi »Psihologični paralelizem /s posebnim ozirom na motiv slovenske narodne pesmi« [1902]. Predvsem pa je bila na vidiku reprezentativna zbirka *Slovenske narodne pesmi I–IV*, 1895–1923 v uredništvu Karla Štreklja in z zaslužnim dokončanjem Jože Glonarja. Njen naslov je bil za dolga leta merilo, od tod naslovi posamičnih zbirk, npr. *Pripovedne slovenske narodne pesmi* [Flere 1924].

Med prvimi, če ne prvi, ki je skušal dognati razmerje med narodnim in ljudskim, in to pri cerkveni pesmi, je bil Franc Kimovec [1917]. Alojzij Res si je prizadeval priti do dna bistvu *narodne pesmi* [1924], a ob tem ni zamolčal svojega pomisleka o njenem poimenovanju:

Zakaj pesniški proizvodi Prešerna ali Župančiča, ki jih narod ne poje, so v bistvu prav tako 'narodni', kot so 'narodne' pesmi znanih ali neznanih pesnikov, ki v narodu žive ... Izraz ali označba 'ljudska poezija' bi bil po mojem mnenju vsekakor točnejši, konkretnejši (prim. 'poesia popolare', 'chanson populaire', 'Volkslied' in ne 'poesia nazionale', 'chanson national' ali 'Nationallied'). Čeprav ne popolnoma pravilen bi bolje označeval bistvo 'narodove' poezije. [Res 1924: 213]

Podobno sta se s strokovnega vidika zavzela ocenjevalec v *Domu in svetu* [Bajuk 1928] in z estetskega Tine Debeljak [1925/1926].

Zbrano terminološko gradivo omogoča še pomembno dopolnilo k raziskovanju slovenskega koledništva. Če je doslej veljalo, da je zasluga Nika Kureta, ko je vsebinsko in terminološko ločil koledo od kolednice, imamo tu dokaz, da je med njima ločil že A. J. Murko. *Koleda – eins der Gott der Festtage oder eine gewisse gottesdienstliche handlung (jetzt nur noch in Kr. der Umgang der Bauernbuben (kolednikov) mit Musik und Tanz von haus zu haus um die kosten der Kirchenbeleuchtung in collectiren. Kolédnik, der Weinachtsanger* [Murko 1833: 136]. To je obhodna šega, pravi Murko, združena s plesom in glasbo, v kateri kmečki fantje od hiše do hiše nabirajo sredstva za cerkveno razsvetljavo. *Kolednica – das Weinachtlied. Koledovati, -ujem, koledovati. Weinachtlieder singen. zu Weinachten Geld für die Kirchenbeleuchtung sammeln* [Murko 1833: 137]. Kolednica je božična pesem, ki jo pojo koledniki ob tej priložnosti.

Za določene potrebe v okviru literarjenja bi kazalo oživiti Murkov izraz *pesmar*, medtem ko je njegov *pesmenik* [Murko 1833: 337] manj uporaben.

3. Folklorne pripovedi: pravlene, perpuvide, zgodene, pergodbe, kratka perpuvidovanja, storije, povesti, oblike narodne pripovedne umetnosti

Pripovedovanje kot akt ustnega ustvarjanja je Trubar najpogosteje uvedel z glagolom *praviti*

[Rupel 1966: 94, 237], sam proces je označil kot *govorjene, pravlene* [237] in njegov rezultat so *perpuvide* [88] in *zgodene* [218, 459] kot zgodovinski jezikovni različici za današnje pripovedi in zgodbe.

Valentin Vodnik je na več mestih uporabil términ *pergodba*. Prav mu je prišla tudi za ime rubrike v njegovi *Veliki Pratici*. Za *pergodbo* o »pogorelcih neke vasi« je Vodnik sam navedel nejasen vir in ob tem je Jože Koruza ugotovil, da »močno razširjena snov izvira iz srednjega veka« [Koruza 1970: 150]; je torej sfolklorizirana in kot taka že fiktivna. Ko pa je Vodnik pisal o ženi, ki »hlače nosi«, saj »ob sedajnim časi vse narobe po sveti gre«, je na koncu pristavil: *Ta pergodba ni zmišljena, ampak resnična* [Vodnik 1970: 71] Tudi J. N. Primic uporablja »pergodbo« na več mestih [1813: 47–50, 71, 150].

Tudi to kaže, da je bila semantika termina v tedanjem označevanju proznih ubeseditiv najširša, saj se je nanašala tako na fiktivne kot resnične reči.

Janez Debevec je svojo knjižico naslovil *Kleine Erzählungen / Kratka perpuvidovanja* [1808]. *Dekla zvečer pri preji sedé mu je mogla take perpuvedovati* [Debevec 1808: 95, št. 85]. Ta glagol se je večkrat ponovil. Osemdeset let pozneje so bile *Erzählungen* prevedene kot *povesti* [Jezičnik 1887: 1–2].

Franc Kotnik je z zbirko *Storije, koroške narodne pripovedke in pravljice* [1924], zgodovinski *storiji* podelil pomen sumarnega pojma.

Bajke s povedkami, legende, smešnice in pravljice so oblike narodne pripovedne umetnosti [Kelemina 1930: 5, 6]. Jakob Kelemina je z navedeno povedjo pojmovno blizu »preprostim oblikam« (*einfache Formen*), ki jih je predstavil André Jolles. Če je bil v tem pogledu na tekočem s sodobno folkloristiko, pa mu je za razlago geneze poglavitnih prozaičnih folklorov³ Jiří Polívka [1931/32: 6] očital zaostanek.

A. LEGENDE

Medtem ko je svetopisemska zgodba, imenovana h/istorija, doživljala pri protestantih kar največje spoštovanje, je bila *legenda* v njihovih očeh vredna največjega prezira. V posvetilu prevoda *Ta celi psalter Davidov* 1566 je bil Trubar jedek: *Oni pa, naši nasprotniki, ne verujejo in ne sledé sv. pismu niti katekizmu, marveč svojim zbirkam legend* [Trubar 1966 (1566): 179].

Negativno stališče do njih razodeva tudi Kreljeva pridevniška označba *ležnive legende* [Krelj 1966 (1567): 317], *ležnive meniške legende* [Trubar 1975: 242]. Tu ni terminološke zadrege in *ene legende od svetnikov* [Trubar 1975: 223] so žanr, ki je od vseh v obdobju slovenskih protestantov najbolj preciziran. Kot protestantskemu verniku neprimerne so jih v nekaterih deželah popolnoma zatrli [Matičeto 1956: 119]; prav v obliki zgražanja čeznje pa so se ohranila pričevanja o njih v prvih slovenskih knjigah [Kotnik 1944: 21–22]. V preganjanju legend se je Trubar izkazal zelo zavzetega. Ob tem je zapustil številne motivne nastavke zanje in nazorno orisal ozračje, v katerem so živele. Da mu pri tem ni bilo lahko, je razbrati iz množice legendnih motivov Marije in svetnikov, ki jih je naštel iz vse Evrope [Trubar 1975: 235].

Čeprav so v predloženem gradivu iz protireformacije legende najmočnejše zastopane, je v prvotnem pomenu besede omenjena le enkrat: *Leto veliko gnado sprosil je S. Katarina eni gvišni grešnice, katera bila je nje andohtliva, kakor se bere ex legenda* [Verbinc 1968: 407] *od žjuvlenja S. Katarine* [Rogerij Ljubljanski 1743: 511]. Iz opisa legende o sv. Maurusu je odkriti, da Rogeriju to pomeni *mušter inu exempel* [Rogerij Ljubljanski 1731: 39], vendar v življenju, v resnici, ne le v ubeseditvi, kar potrjuje naslednji primer: *Jezus je usemu človeštvu za en mušter, firm, exempel inu špegov naprej postavil h temu. de bi se tu nad njo, kakor nad niem špeglam rezgledalu: de bi se po nje exemplu rovnalu, de bi se po Magdaleni kakor po enim firmu ali: muštru vižalu* [Rogerij Ljubljanski 1743: 66]; *O grešnik, pogledaj na tvoj mušter, Kristusa Jezusa, de bi tebi potrebni uk inu exempel dal, je svojega izdajalca, nehvaležniga Judeža ljubeznivu ogovoril* [Basar 1734: 127]; *Exempli teh svetnikov nas tudi na obadva kraja vižajo* [Basar 1734: 304].

Zgodbe svete je imenoval samo Janez N. Primic [1813: 125–146] in ni jasno, ali z njimi pojmuje tudi legende in ne le zgodbe *Svetega pisma*).

³ Vendar moramo pripomniti, da bajka s povedko ni docela samostojna oblika v tej vrsti. Kajti bajka kakor tudi povedka v prozaični obliki nudita malo več kakor golo snov; ta snov je nekoč tvorila vsebino krajsih ali daljših pripovednih pesmi (balad večjega ali manjšega obsega). ... V življenju vezane poezije nastopi tekom časa kriza: narod zgubi smisel za vezano umetniško obliko; ostanki tega razpada pa so bajke in pripovedi (tudi legende) v nevezani besedi. [Kelemina 1930: 5, 6]

Josip Jurčič je pripovedno pesem »Praznik posvečuj« označil *narodna pravljica*. Po snovi je legenda, po poanti pa aitiološka povedka, in vse to v verzih: *Zakaj se dandanašnji, zvečer o pol noči, / o Kozmijanu svetem se terlica glasi / Nad kerško razvalino, kjer nekdanj grad je bil? Tam prigodljaj se čuden je njega dni godil*: grofnja je podcenjevala praznik sv. Kozma in sv. Damijana, češ naj terice kar tarejo lan, sama hoče še bolj zakuriti ogenj. Ta pa jo oplazi, da zgori. Terice se takoj zvrstijo v vrsto k procesiji. Pravljica je ostala *ljudem oholim v strah* [Slovenski glasnik 1865a: 11].

Vse do druge polovice 20. stoletja se z legendo ni dogajalo nič posebnega. Tedaj je Rado Radešček [1995, 1996] izdal knjigi *Slovenskih legend*, ki pa seveda niso legende, temveč večinoma povedke. Tako je še tu prišlo do terminološke zmede.

B. MARNJE

Diferencirana terminologija omogoča sklepanje, da je J. V. Valvasor skušal ločevati pripovedi na podlagi dejstev (*Erzählung*) od drugih, ki so sad domišljije (*Fabel, Sage*). Kadar je uporabil pojem *Erzählung*, je dopustil možnost, da se je pripovedovano zares dogajalo in zgodilo: o možu, ki je padel v jamo in v njej prebil zimo skupaj s polhi, o dukatih, ki so se spremenili v lešnike. Čeprav je v formulaciji, da so se logaški gospodje *angehörter Erzeheung* strašno čudili, slutiti določeno zadržanost, je na drugem mestu sam pojasnil, da se tiste o sožitju s polhi ne upa vreči med marnje (*Mährlein*) in domisleke (*Getichte*). Ob opredeljevanju, ali je po njegovem kaj res ali ne, se je sorazmerno pogosto omejil od *Mahrlein* v smislu čenča, čveka, marnja, kar ni isto kot današnja nemška *Märchen*. Ob tem se vendar zastavlja vprašanje, ali imajo nemški *Mährlein* in *Märchen* in slovenska marnja skupen koren, *trocken Mährlein* in naša *prazna marnja* pa enak pomen? [Stanonik 1990].

Anton J. Murko je sredi 19. stoletja kategorialno ločil *poved*, tj. povedka (*Erzählung*) od *Fabel -ig, basem, basnja, gem. fabula, / zmišlik, zmišlenka* [Murko 1833: 315], kar nam danes pomeni pravljico. Murku pomeni to, kar nam danes: nekaj izmišljenega, sfantaziranega. *Pravlica – die Erzählung, die Fabel* [Murko 1833: 416]; *Pravlica, die Erzählung, die Fabel* [prav tam]; *Zmišlenka, die Fabel, das Märchen, die Erdichtung, zmišljovati – erdichten, erfinnen, erdenken* [Murko 1833: 636]; *Fabeldichter, etwa basnoslovic, basmopevc, basnotvoric, Fabehaft adj. etwa basnjast, gem. fabulast, / zmišljen. Fabellehre, f. basnjoznanje, basnoslovje. Fabeln v. u. eig. basnosloviti, dafür gem. fabulati, fabule praviti, / blesti, zmišljevati, lagati* [Murko 1833: 315]. S tem je v sorodu *marnja* [Murko 1850: 240]: *Gotovo je marnja, laž / Es ist gewiss ein Märchen, eine Lüge* [prav tam]; *Nagovor, nagovorjenje, samarnovánje, namarnovánje; nagovoriti / nagovoriti koga; namarnovati, samarnovati na kogá* [Murko 1833: 61]. Še danes kdo koga *nasamari*,⁴ tj. naplahta, nalaže. Murko ima v svoji slovnici primer: *Es ist gewisse ein Märchen, eine Lüge / Gotovo je marnja, laž* [Murko 1850: 240]. *Märchen* danes redno prevajamo s pravljico, Murko pa jo je še slovenil z *marnjo*, kar mu je sinonim za laž: *Za pripovedovanje pravljic je še danes tu in tam v rabi beseda 'lagati'* [Murko 1850: 240].

⁴ Terenski podatek: Žiri in drugod.

Zdi se, da je v 19. stoletju *marn-ja* pomenila to, kar danes *kvanta-nje*: *Nespodobnih marnov, gerdega znanja, ponočnega vasovanja in kar je družega takega* [Drobtinice 1853: 126]. Besedo v takem pomenu pozna tudi Anton M. Slomšek: *Iz cirkve k domu grede ni bilo slišati obrekovanja, ne praznih marnov, ... Nij bilo slišati kletve, ne krega pa tudi nij bilo čuti opravljivih nesramnih marnov ... gerde besede in nespodobne marne ... Zakaj pa mladi hlačun starcu piti kupuje. Zato, ker mu take marne dela, ki mu dopadejo* [Slomšek 1879: 233, 195, 24].

Vendar pri Slomšku *marn-ovati* nima vedno slabega slovesa. Če je brez pridevnika, nevtralnno pomeni: govor/-jenje; sicer pa je opredeljeno, za kakšen *marn* gre. *Že več tisoč let pošteno ljudje slovenski marnovajo ... Lavantinski knezoškof so ... prav radi od tistih let svoje mladosti marnovali ... Te so bile pastirja poslednje besede, marn jim je vzelo* [Slomšek 1879: 99, 232, 93]; *so bili resnega marna pa dobrega srca ... Celi pot od Gorenc do sv. Jakoba so Matija (Ahaclja) kmetje obdajali in po opraviu so jih pred cirkvijo obstopili in po celo uro so marnjevali od koristnih in potrebnih reči* [Slomšek 1979: 233, 195, 24; Slomšek 1880: 93, 387].

C. PRAVLJICE

Janezu N. Primicu so *Erzählungen – pravljice* [1813]. Besedo je v svoji navihanosti uporabil France Prešeren že leta 1832 in 1833: *Pravljica po Ezop' od vas zapeta / Več ima slasti kakor jed pogreta* [Kranjska čbelica 1832: 23]. V pesniški iznajdljivosti je pesem naslovil »Pravljíčarjem«, torej je izpeljal iz osnove novo besedo, izvajalca pravljíce: tu je pravljica zamišljena v smislu današnje basni. Tu so pravljíčarji pravzaprav basničarji, avtorji basni. Drugič je Prešeren rabil besedo v prevodu »Bürgerjeve smešnice« (Slodnjak) Cesar in opat. *Pravlico povedal bom nove postave: / Enkrat je bil cesar prebrisane glave; / Opat je tud' bil, mož mogočen takrat, / Al škoda, ovčar je bolj zvit bil k' opat* [Kranjska čbelica 1833].

Anton M. Slomšek je leta 1835 izdal prevod krištofšmidovskih zgodb in jih naslovil *Kratkočasne pravlice* [Kovačič 1934: 75]. Kaj je mislil z njimi, se dá razbrati iz njegovega pojasnila: *Želim vam ustreči, predragi gospodje šolski, ako vam pokažem nekoliko nauka za šolo in zraven povem nekaj resničnih prigodb in pravljíc ... Volkmar je s svojimi popevkami Slovence budil, množil pobožnost in pošten smeh in dajal svojim rojakom v čednih pravljícáh lepe nauke, dobro slane pa tudi zabeljene* [Brinar 1901: 23; Poljanec in Hrastelj 1962: 109]. Literarna zgodovina pa piše, da je Leopold Volkmer zlagal basni v narečju [Kos in Dolinar (ur.) 1982: 389]. Seveda je tudi Slomšek mislil prav nanje, le da jih je imenoval pravljíce. Čez enajst let, 1846., je Slomšek še vedno vključeval *pravlice* v vzgojno dejavnost v smislu današnje basni: *Želim vam vstreči, predragi gospodje šolski, ako vam nekoliko nauka za šolo pokažem, ino nekaj resničnih prigodb, pa malo pravlic zravno povem* [Drobtinice 1846: 8].

Matija Vertovec iz Vipavske doline pa je zapisal: *Akoravno stara pobožna pravlica pripoveduje, da je bil sam sv. Jeronim [= Hieronim] letó božjo vežo iz Dalmacije na svojem herbtu semkej prenesil* [Vertovec 1850: 54; Vraz 1952: 263–265]. V tem primeru je pravljica pravzaprav izenačena z legendo.

V 30. letih 19. stoletja, v času ko je France Prešeren pisal nesmrtnne verze, je Matevž

Ravnikar - Poženčan zapisoval *Pravlice*, tj. pravljice [Ravnikar - Poženčan Ms 483: 38 sl.] in je bil prvi, ki je tako žanrsko označil svoje terenske zapise prozne folklore [Stanonik (ur.) 2005: 80]. Matija Majar - Ziljski se mu je približal z uvrstitvijo obravnavanega žanra med razvedrilne: *Posebno smo obogateli z molitvenimi in pobožnimi bukvicami in s slovniciami, tudi si priskrbeli nekaj jih za kratek čas, postavim: pesnice, pravlice, pripovedi* [Drobtinice 1849: 214]. Vendar ni jasno, ali je bila pravljica zanj samostojen žanr ali sinonim za pripoved. Čez sedem let je pisal o rajski ptici: *Menih se zamakne, ko jo sliši peti. Ni se zavedel, da je preteklo 'tavžent let'. Ta pravlica hoče reči: Nebeško veselje, ki ga izvoljeni vživljajo v svetem rajju, se ne da dopovedati* [Drobtinice 1856: 212–213]. Nekdo je dopisal v izvod: *Tudi po Kranjskem je znana ta pravljica. Slišal sem jo kot majceno dete doma nekako l. 1835–38* [Prav tam]. Čeprav je navedena zgodba res pravljica v današnjem pomenu, ni zanesljivo, ali jo je Matija Majar - Ziljski res rabil v takem pomenu ali v smislu splošne pripovedi.

Tudi nekatere objave v *Kmetijskih in rokodelskih Novicah* v rubriki »Pravlice iz Krajnskega« [Kmetijske in rokodelske novice 1859] – vendar ni mogoče dokončno presoditi, ali je bilo tako po avtorjevi želji ali urednikovi presoji – so bližje povedkam kot pravljicam.

Tedaj sta se hkrati se pojavili še *humoreska* [Slovenski glasnik 1859b: 75–77] in *anekdota* [Slovenski glasnik 1860a], ki se napajata pri *narodnih pravljicah*. K žanrski negotovosti prispeva še zamenjava s povestjo: *Te povesti ali pravljice – kakor kdo raje govori – nisem jaz naredil iz domače glave, ampak prestavil sem jo, da bi koristen zgled imele ve preljube naše dekleta* [Slovenski glasnik 1859: 109–113]. V pojasnilu je vreden premisleka *koristen zgled*. Pravljica v 19. stoletju nikakor ni bila sama sebi namen. Poleg estetske je imela še kako drugo funkcijo, ki je morda celo prevladala. S takim namenom so jih seveda zlahka uporabljali celo kot pridižne zglede, o čemer priča naslednji odlomek:

Nekdanji pridigarji so, kakor je tudi še zdaj tu in tam v navadi, v sv. postnem času pred veliko nočjo posebne postne govore al pridige imeli, ki so bile sploh celo resne in ojstre... Govorili so od Kristusovega trpljenja, ktero se z usakim smrtnim grehom ponovi, od odlaganja pokore, od smerti, sodbe, pekla in drugih bodečih resnic, da bi poslušavce ganili in pretresli in jih tako na pot pokore pripeljali... Na veliko nedeljo pa... ko se katoliška Cerkev in z njo vsi njen udje Gospodovega in svojega prihodnjega vstajenja vesele: takrat so tudi nekdanji pridigarji svoje resne in ojstre govore končali in verno ljudstvo z eno ali drugo primerno in kratkočasno povestjo razveselili in jo z koristnim naukom vred v serce (in spomin poslušalcev vtisnili, in taki govor ali pridigo so velikonočno pravljico imenovali. Naj tudi letošnje "Drobtinice", ki so v prednih sestavkih marsiktero ojstro in žarko resnico Slovencom obojega spola in vsih stanov povedale, zdaj za kratek čas 'velikonočno pravlico' povejo... Povest pripovedovaje bom tu in tam kaki primerni in koristni nauk pristavil. [Drobtinice 1862: 163–164]

Še konec 70. let 19. stoletja se iz komentarja, da kaže *Sodevski v znani pravljici: Demokle-*

sov meč resnico, da *Nikakor srečen ni, / u strahu kdor živi* [Jezičnik 1879: 8], dá prav tako sklepati, da so v pravljico neprisiljeno vnašali kak nauk oziroma zgled.

Toda istočasno se je že pojavila pravljica v slabšalnem pomenu. Valvazorjevih poročil o turških bojih v 15. in 16. stoletju niso jemali resno: *Brž ko ne je to pravlica, kterih se ne manjka pri Valvazoru*« [Parapat 1871: 32, 33]. V 80. letih 19. stoletja so pravljice polagoma dobivale literarno konotacijo: v prevodu iz češčine so pod naslovom »Novele in povedke« *pravlice iz življenja smešnega kraljevega svetovavca Jana Klenovskega* [Jezičnik 1882: 26]; *Novice imajo toliko različne brave, da je težko vsem ustreči, ... ta hoče le kaj bolj učenege, uni pa je ves zveličan,⁵ če more narodne pravlice brati; spet drugemu so lepoznanke reči prazne otročarije in hoče le resnega poduka* [Jezičnik 1882: 32]; »Lek za začarane oči (*Pravlica*)« [Jezičnik 1887: 45].

Vsaj leta 1885 se je že pojavila *ljudska pravljica* [Jezičnik 1885: 92].

Otrokom namenjen mesečnik *Vrtec* je začel leta 1896 objavljati okrajšane pripovedi, večkrat poimenovane kot pravljice, čeprav gre po današnjem pojmovanju za povedke, npr. razlagalna o nastanku Blejskega jezera, zgodovinska o odkritju živega srebra v Idriji, o Erazmu Predjamskem itn. [Vrtec 1896]. Zakaj ima zajec kratek rep in zakaj črti medved lisico [Vrtec 1900: 22–23] odpira vprašanje, ali je razlagalna povedka ali živalska pravljica. Presenetljiv je tudi naslov »Pravljica o Kralju Matjažu« [Vrtec 1900: 37–38].

Č. PRI/POVEDKE

Zgleden učitelj Andrej Praprotnik je 1848 besedilo »Bčela in golobček« podnaslovil *basen* [Vedež 1848: 168], ki ima dotlej za seboj že dolgo terminološko zgodovino [Stanonik 2007: 306–315]. Tudi drugi (ne)podpisani avtorji ravnajo enako [Vedež 1848: 99–100, 111–112, 142–143]. Vendar žanrsko opredeljevanje ni dosledno. Celó Matija Valjavec eno in isto zgodbo podnaslovi *štajerska pripovedka*, v uvodu pa jo imenuje *živalska basen* [Slovenski glasnik 1860b]. *Narodna pripovedka* je zgodba *lilz Čerenčovec na Ogerskem...za izgled, kako se v Čerenčovcih na Ogerskem slovenščina govori*, a urednik jo je uvrstil pod zaglavje *Narodno blago* [Slovenski glasnik 1863: 155–156].

Prav tako v tem obdobju obstaja alternacija med */n/narodno pripovedko* in *starimi storjami* [Slovenski glasnik 1860č], kar se ponovi čez 60 let. Kotnikove *Storije* iz leta 1924 imajo podnaslov: »Koroške narodne pripovedke in pravljice«.

Gabrščkovi trije snopiči *Narodnih pripovedk* s Soških planin [Gabršček 1894] so kljub naslovu v resnici pravljice, medtem ko so Gorske *pravljice* Joža Lovrenčiča [1921] verzificirane povedke [Glasovi 4: 5].

Še sredi 19. stoletja je bil navzoč starodavni, že v protestantizmu poznan izraz, toda zdaj v čisto drugem pomenu: »Ljudska *pripoved*« [Slovenska bčela 1850: 2–4]. Še več: v zgodnji polovici 20. stoletja ga je uporabil Jakob Kelemina: *narod zgubi smisel za vezano umetniško obliko; ostanki tega razpada pa so bajke in pripovedi (tudi legende) v nevezani besedi* [Kelemina 1930: 5, 6].

⁵ Tj. srečen, zadovoljen.

Presenetljivo sta se pri dveh avtorjih, kar nakazuje že neko zakonitost, družila žanrska termina *pripovedka* in *povest*: Janko Vijanski je imel enkrat naslov »Narodne *pripovedke*« [Slovenski glasnik 1859d: 187], drugič »narodska *povest*« [Slovenski glasnik 1859c: 182], toda zgolj na tej podlagi zanesljiva opredelitev, ali v katero veje besedne umetnosti sodita, ni mogoča. Pri Davorinu Trstenjaku je v tej zvezi jasno, da ne gre za literaturo, za slovstveno folkloro pa na podlagi golega poročila tudi ne, če nima zgodbe z estetsko funkcijo: *Narodne povesti pravijo, da morajo nerodovitne žene okuna okusiti, če hočejo otrok spočeti* [Slovenski glasnik 1864b: 313]. Jakob Volčič je bil določnejši: »Narodna *povest*, v ljudskem narečji, zapisana poleg Pazina v Istri« [Slovenski glasnik 1864a]. Pristavek je pomemben zaradi dokaza, da se ta povest nanaša na folklorno besedilo, medtem ko v naslednjem primeru pomeni literarno besedilo: »Domača *povest* Mlinarjev Janez ... Spisal jo je po *narodni pripovedki* F. Kočevar« [Slovenski glasnik 1859a].

Toda tudi tu ni doslednosti. »*Pripovedka* iz domačega življenja kranjskih Slovencev«, kakor je označen »Tihotapec« [Slovenski glasnik 1865b: 33, 68, 98 sl.], tu prestopa na literarna tla in spet smo priče terminološki žanrski interferenci med slovstveno folkloro in literaturo. Imeniten zgled medsebojnega stika je odlomek – ki je pravzaprav doslej neopažen literarni program! – Ferda Kočevarja, pri katerem je bila *pripovedka* sumarni pojem za literarne prozne pripovedne žanre. Od tod je izpeljal tudi izraz za nosilce te ustvarjalnosti, ki so po njegovem *pripovedkarji*, čeprav so se mu vmes enkrat zapisali tudi *pripovedovalci*.

Najprej nekaj besed o prozaičnem lepoznanškem slovstvu – kar se tiče pripovedek (romanov, novel, povesti, idil itd.) bili smo do najnovejših časov res še veliki reveži. Jaz bi našim pripovedkarjem samo to svetoval, da ne bi jemali svojih predmetov iz takih društvenih krajev, ki niso naši, ki so, da jih prav označim, kosmopolitični, ... iz tistih časov, za ktere razen zgodovinopisca nobeden več ne mara ... Naše pripovedke – saj njihov večidel – se le preveč sučejo zunaj našega naroda, in to je kriva pot... ga ni za naše zdanje potrebe bolj prikladnega predmeta za slovenske pripovedke, kakor so naše socialne in še bolj naše politične zadeve, npr. ponemčevanje našega naroda, boji pri volitvah, med narodno in nasprotno stranko ... Naši pripovedovalci premalo na to, gledajo, kdo pri nas knjige kupuje, kdo knjige bere. Pri drugih narodih se največ knjig speča v tako imenovanem srednjem stanu; ta stan je bil do zdaj za naše slovstvo mrlič. Aristokracije, ki bi kakor drugod naše slovstvo denarno podpirala, te nimamo; uradništvo nam je celo z malimi iznimkami sovražno in zoperno; ostaja nam tedaj le še duhovni in kmečki stan, in ta dva stanova sta bila do zdaj največja konsumenta naših duševnih proizvodov ... Reči tudi, da nekteri naših pripovedkarjev niso ravno presrečni v izbiri svojih predmetov ... Kar so bili enciklopedisti za francoski narod, to bi morali biti pisatelji za naš narod, najme učitelji in voditelji [Slovenski glasnik 1867: 219–220].

Narodna povedica [Slovenski glasnik 1866: 346] Jakoba Volčiča je izjema, pač pa se je udomačila *povedka*,⁶ celó *ljudska povedka* [Jezičnik 1885: 92].

Jakob Kelemina je enakovredno in sinonimno uporabljal *pripovedko*, *povest* in *povedko*, celo *pravljico in pripoved* za en isti žanr. S tem je dosegla žanrska terminološka zmeda vrhunec.

Zgledi:

– *Povedka*: »Vesnikovo mitično *povedko* težko ločiti od Kresnikove« [Kelemina 1930: 10]; »*Povedke* so dobile etičen zmisel [Kelemina 1930: 18]; »Tudi naše *povedke*« [24]; »Sporočilo o 'vesoljnem potopu', ki je kazen za greh, se ponavlja v raznih *povedkah*« [26]; »V *povedkah* o kaznovani Skopulji« [26].

– »*Povest* o solnčnem junaku« [10]; »Imamo večje število *povesti*, ki so nam ohranile isti mitološki prizor [11]; »vsaj *povesti* o Vedomcih in Vetrovih se krijejo [14–15]; »K vsakemu takemu imenu je spadala nekoč tudi *povest*, ki ga je razlagala« [26]; »Lepo število kajkavskih astralnih *povesti* je nabral Valjavec« [26]; »*Povest* o križu sv. Helene« [26]; »Za *povesti*, ki skušajo obrazložiti nastanek kake posebnosti na zemeljski obli, rabimo izraz *ajtijološke povesti* (gr. *aitia*, vzrok, razlog) [26]; »Zgodovinske *povesti*« [27]; »V *povestih* (Sagen) je ta raj lokaliziran na ta in oni kraj« [Kelemina 1930: 27]; »Zato naše *povesti* vedno pripovedujejo o beguncih, ki beže iz vztočnega ujetništva« [29].

– *Pripovedka*: »Samo da v germanskih *pripovedkah* ni govora o skoku« [11]; »Take *pripovedke* so predmet naše junaške poezije« [27].

– *Pripoved*: »*Pripoved* kaže tukaj že docela viteški značaj« [30].

– *Pravljica*: »Nebo se nam prikazuje v *pravljicah* v podobi Zlate ali Steklene gore« [26].

Da je imel Kelemina omenjene termine v resnici za sinonimne, se vidi iz njihove poljubne izmenjave v besedilu:

– *Povest* / *povedka*

»*Povest* o Kurentu, ki se pripoveduje širom domovine, ni nič drugega kakor mitus o mescu. ... V svoji mlajši obliki se je ta *povedka* tako razvila, da gre močni kovač na koncu življenja h kralju Matjažu ... Pripomniti je treba, da obstojajo o močnem kovaču tudi *povesti* pravljíčnega značaja [13]; »V *povedki* »Lucifer zveličan« se nam prikazuje nebeški vladar v krščanski obleki ... *Povest* o zveličanem Luciferju moramo tako razumeti« [25]; »Naše *povedke* o Psu Marku [28]; »Završetak cikla o Psu Marku, nam je ohranila hrvaška *povest*« [28]; »Oblika, ki jo najdemo pri *povedkah* v enem ali drugem zapisku« [31]; »Sprejete so v zbirko zlasti *povesti*, ki so naše, bodisi da nosijo dotična mitična bitja domače ime, bodisi da so *povesti* lokalizirane v naših krajih« [32]; »Pri poedinih *povedkah* mi je bil princip izbire ta, da priobčim od vsakega tipa vselej tistega, ki je najznačilnejši« [32]; »*Povest* o vurberškem Kresniku je obsegala celotni potek njegovega življenja; verjetno je, da so vplivale tradicije Logengrinovega romana na vsebino domače *povedke*« [29]; »Najmlajša oblika *povesti* o kralju Matjažu je tista, ki nam je ohranjena v epskih pesmih o

⁶ Splošno sprejeta tudi v današnji slovenski slovstveni folkloristiki.

tem kralju. V eni izmed njih je kraljeva prestolnica Celje, kar nam razodeva, da so tudi celjski grofje s svojo burno zgodovino prispevali gradivo za to obliko naše *povedke*« [29].

– Povest / pripovedka

»V bližnjem gradu Hrastovcu je lokalizirana *pripovedka* o nečloveškem gospodu, ki je nekdam mogoče imel tesnejše zveze s Kresnikovo *povestjo*« [29].

– Pripovedka / povedka

»Vrag je predmet najrazličnejših *pripovedk* ... Kesneje bomo srečali to bitje *v povedkah*, ki obravnavajo spremembe na zemlji« [14].

D. BAJKE

Bajka je poslovenjen tuji izraz 'mythos'. Označuje nam *povesti*, ki obravnavajo vsebino poganskih religij [Kelemina 1930: 5]. Bajke v strogem smislu besede bi bile le take *povesti*, kjer so višja bitja v njih sama med seboj. Takih 'čistih' *bajk* je, po Kelemini, malo. *Pripovedka* (nem. *Sage*, hrv. *priča*) se je po njegovem razvila iz *bajke*: višja bitja so dobila človeške poteze; *hkrati je v teh bajkah otemnelo mitično jedro* [5].

Kljub temu da se je Jakob Kelemina bajko 0i in ponemčenimi sosedi *v povestih* o Junaški deklici in o Devinem skoku ... Vse važnejše elemente *te bajke* najdemo *v povesti*, kjer Hun odvede Devo s seboj« [Kelemina 1930: 30].

E. SMEŠNICE

Celo najresnejši predstavnik protireformacijskega slovstva kapucin Mihael Rogerij je že poznal izraz *šala* [Rogerij Ljubljanski 1843: 36].

Valentin Vodnik je kot urednik *Velike Pratike* ponudil njenim bralcem tudi »Kratkočasne pergodbe« in s tem poudaril vedro plat življenja – nasproti resnobnemu podučevanju, ki je bilo ena bistvenih značilnosti razsvetljenstva. Da je to razpoloženje vendarle prevladalo, bi utegnile dokazovati tudi *Smešne historice* [Primic, Ms 361], saj so ostale v rokopisu in jih Janez N. Primic ni uvrstil v svoja *Nemško-slovenska branja* [1813]. Ali mu je to kdo odsvetoval? Če njemu samemu ne bi bilo nič do njih, jih ne bi niti zapisal.

Murko ni obšel izrazov za neprijetno jezikovno izražanje: *klafāti* – *argerlich reden, reitzen* [Murko 1833: 129], ali *zganjati burke, kvante, norčije, traparije (dummes, albernes Zeug)* [Murko 1833: 825]; *Burke, kvante, klobasarija, nesramna beseda (Zote – cunjja, candra, copa lein schmutziger Ausdruck)* [Murko 1833: 829]. Tako pridemo do žanrov: *Scherz – šala, kvanta* [Murko 1833: 582]; *Schwank – kvanta, norija, norčija* [Murko 1833: 606]. Šala je omenjena tudi nominalno, kar je v prid dokazu, da jo obravnavani čas že pozna z današnjim imenom.

Navedeni izrazi označujejo neprimerno govorjenje navzven, na ravni ubesedovanja, površinske strukture, medtem ko sledijo pojmi, ki označujejo tako govorjenje navznoter, v globinskih strukturah: *Nachrede (üble) – obrekovanja, opravljanjel pregovor (hud); Nachreden/nachsprechen govoriti za kom, (einem ubell obrekovati, opravljati, raznašati (kogar)* [Murko 1833: 509]. To seveda s šalo v zdravem pomenu besede nima več nobene zveze,

le še o črnem humorju se da govoriti. S tem smo se spustili pod gladino ustrezne kulturne jezikovne komunikacije.

V času pomladi narodov se je pojavila *kratkočasnica* [Vedež 1848č: 144, 152, 191] in se je potem krepko obdržala štiri desetletja, saj *Kratkočasnica* [Vedež 1849b: 56, 88] zelo živo pove, za kaj gre; »Sedmero *otročkih kratkočasníc*« [Drobtinice 1853: 203–206]; »*Kratkočasnica*« [Jezičnik 1879: 63, 65]; *Kratkočasnice* [Jezičnik 1886: 81]. Škoda, da jo je v časopisju 20. stoletja zamenjal pusti tuji »humor«, saj bralcu beseda sama ne zbuja nobene asociacije. Hkrati s kratkočasnico se v Navratilovem *Vedežu* leta 1848 pojavi še *Smešnica* [Vedež 1848: 15–16, 184]. Čez slabih dvajset let se je izmenjevala s šalo: »Tista *smešnica*, kako je pravil neki Kočevar ... Brez *šale* pa bodi rečeno, da bi Kočevar nič ne mara pripravdal« [Slovenski glasnik 1865d: 219]. Oba izraza sta v rabi še danes.

V zadnjem desetletju 19. stoletja se je pojavila tudi posamostaljena pridevniška oblika *godcova* [Slovenski glasnik 1865d: 219; prim. Jezičnik 1890: 5] v smislu šala.

F. ANEKDOTE

Še danes kdo koga *nasamari*, tj. naplahta, okrog prinese, nalaže, napravljíči, kaj sfantazira. Tako nastaja sodobna slovstvena folklor, katere pomemben repertoar so anekdote, ki jih

Murkov slovar terminološko že pozna: Anekdote – anekdota, anekdotica [Murko 1833: 47]. Danes, ko smo si anekdoto kot poseben žanr prisvojili tudi Slovenci, se zdi presenetljiv prevod: Anekdoten (Smešnice) [Jezičnik 1887: 1–2]. Res vsaka vsebuje kaj smešnega, drugače je ne doživljamo kot anekdoto. Le da se ta smešnost v tem primeru nanaša na kako praviloma znano osebo. Toda tudi v tem primeru terminologija niha in en in isti avtor omahuje; prim.: »Slovenske *humoreske* (Po narodnih pravljicah spisal Vicko Dragan)« [Slovenski glasnik 1859b: 75–77] in »Verbovske *anekdote*. Po narodnih pravljicah spisal Vicko Dragan« [Slovenski glasnik 1860a]. Matija Valjavec - Kračmanov se obrega obnje, ki jih je slišal *praviti*, da so jim *všeč take narodne humoreske, kakor jih razglašá po Glasniku marljivi Draganov Vicko. ... tudi pri nas na Hrovaškem je dobiti takih humoresk* [Slovenski glasnik 1860c: 121].

Stanislav Škrabec je od žanrskega sistema slovstvene folklore najprej omenjal anekdoto, ki s folklorizacijo lahko postane njen enakovredni del. Seveda jo je videl zgolj v lastnem jezikoslovnem kontekstu: *Vender bi bil jaz za to, da bi poskusili počasi ljudi privaditi na podobe, kaker: 'bàzàg, dàska, dàržim itd. Začeli bi morebiti navspešneje s kakimi anekdotami na platnicah'* [Škrabec 1994: 163].

III. TERENSKA TERMINOLOGIJA V ZBIRKI GLASOVI 1988–2008

V knjižni zbirki slovenskih folklornih pripovedi *Glasovi* je doslej izšlo 35 knjig, v katerih se pojavlja izvirna terenska terminologija za posamične folklorne žanre. Predstavljeni so po utečenem vrstnem redu, kakor se pojavljajo v knjigah omenjene zbirke.

1. Folklorne pripovedi na splošno

A. BASMI

Med Slovenci na Koroškem v Avstriji pripovedovalci ne ločijo raznih vrst pripovedi in jih med seboj poimenujejo s skupnimi imeni: *storije* (Podjuna), *basmi* / *basni* (Rož, Ziljska dolina) in *pravlice* ali *právlice* [Glasovi 14: 3, 7, 15].

B. BAJŽE

Edinstven izraz, ki se nekako po ovinku vrača v sámo izhodišče ustvarjanja, živi na Koroškem v Sloveniji:

Da je bajžast, pravijo na Koroškem tistemu, ki govori take in drugačne, smešne in čudne, da ne veš, kam bi jih dal. Zato nisem prepričana, če je beseda »bajže« najboljša za zbrane povedke. Tako pripovedovalci kot zapisovalka namreč verjamemo, da so to večinoma resnična doživetja, ki so jih doživeli sami ali so jih doživeli njihovi starši, bice ali dediji, znanci ali prijatelji ali so del starejšega ustnega izročila. Imajo ti dogodki podlago v resničnem svetu ali se je to godilo do besede natanko tako, kot je bilo povedano, se niti ne vprašujemo. Pomembno je, da je toliko vredno, poučno, zanimivo, nenavadno, veselo, da si je kdo dogodek zapomnil in to želi še komu povedati. Če verjame ali ne ... Povedano je, zapisano in bralcu prepuščeno, kaj in koliko bo verjel, in ali bo o tem sploh razmišljal. zato – naj bodo Bajže s Koroške! [Glasovi 10: 8]

Ali je mogoče, da izhajata *base-m/-n* in *bajža* iz istega korena in je za obe veljaven glagol *bajati*?

C. ŠTORIJE

V Mežiški dolini na Koroškem se sliši *štoriga* [Glasovi 26: 28/3], prav tako na Jezerskem:

Za koga pær Jezær pravmo anegdotam pa pærpovdæm štorige: Še pred pærho svetovno vojno je hodu h Jezær več let en možičak s Primorske vezat piskre, skleda pa šarklovke. Zarad soje pærjaznost pa fletænga goværjenja je bil pær Jezær kokær doma. So ga kær teško čakal, hdaj bo spet pæršu kej na ukol, pa če so kej imel za zvezat al' pa næč. Ni imu težav ne za jerperje pa ne za košto. Povsod so ga rad uzal pod streho. Seveda zato, de jæm je pærpovdvov, kuga j' po svet kej novga pa koko se kej po drugæh krajæh majo. Če se j' le mejhna

ustavu z govərjenjam, so ga že nagovarjal: 'No, dej, še kej povej, kej takga, ker fletənga, kej kərđitnəga' [= zaupanja vrednega] 'No ja,' je reku, 'vam bom pa povedov še eno štorjo. Samo poj, k' bojo utroc spat šlə.'

Toko so se vərtele štorje deleč u noč. Sej za jerperje so mo kər ponujal, de j' biv ja ubkə dəl pər hiš, pa de so se po dovġmo cajt ubkə spet enkat vorəng nasmejäl.

No toko se od takət naprej zgodbicam al' pa anegdotam reče pər Jezər štorje. Po tmo možičkə, k' je učasəh piskre vezov, se j' udomačiva pər Jezər ta beseda, toko de smo jo vzel kər za sojo. Koko pa se j' še preh rekva zgodbam pər nas, mə pa še ubedən ni vedu povedat.

Učasəh se j' še kašən na rčaun dga možička mav pohecov pa reku: »Učasəh se mo j' pər tistmo vezajn tud kər mav vozvav. Toko de j' poj kašən na svet pərvekov, k' je že kuj znovu piskre vezat pa štorje pərpođvat. Zato ni čudnə, de se j' ta beseda toko dobər pərjeva pər Jezər. [Glasovi 16: 16]

Da so štorije res doma na zahodu naše domovine, dokazujejo štorje od Matajurja do Korade [Glasovi 3: 10, 12] in iz Slovenske Istre [Glasovi 2, 25].

Č. STORIJE

Tako kot v Podjuni na Koroškem [Glasovi 14: 3, 7, 15] so se starodavne storije še ohranile med pripovedovalci na Dolenjskem, v krajih nekako od Litije do Čateža. *Nekateri so končali svojo zgodbo takole: »To so bile storije, tudi resnične«* [Glasovi 21: 8].

E. PRAVLÍCE« / PRÁVLICE, PRAVCE

Ponekod na Koroškem v Avstriji so za Slovence vse pripovedi *pravlice* ali *právlice* [Glasovi 14: 3, 7, 15]. Na (Angelski) Gori nad Vipavsko dolino, v Idriji med Benečijo in Tolminskim in na samem Tolminskem pa so pravljice in povedke z eno besedo *pravce* [Glasovi 1: 15; Glasovi 4: 8].

2. Pravlјice

Verjetno pod vplivom knjižnega jezika so pravljice ostale *pravlice* na Dolenjskem [Glasovi 15: 41] in Gorenjskem [Glasovi 20: 175/301], le */v/ Bohinju vsem pripovedim, ki jim ne verjamemo, rečemo pravljјice* [Glasovi 5: 5]. Na Krasu, v Brkinih, Čičariji in v Idriji, v pokrajini med Benečijo in Tolminskim so narečno *pravce* [Glasovi 2: 10, 12; Glasovi 6: 8, 9; Glasovi 27: 16, 32, 41; Glasovi 30, 16/2] zares pravljice, prav tako na Pivki, le da je zapis docela fonetičen: *práuce* [Glasovi 12: 15].

3. Povedke

Starodavna historija se je obdržala tja v sredo 20. stoletja, ko sem nabiral te povedke ali po poljansko *ȳstorije* po moji lepi rodni pokrajini na sončni strani škofjeloškega pogorja [Glasovi 22: 7]. Toda praviloma se je izraz obrusil in tuji st- podomačil v št-, od tod *štorige* v Istri [Glasovi 2: 6, 7, 8, 9, 59, 166], na Krasu [Glasovi 6: 3, 9, 10, 11], na Pivki [Glasovi 12: 3, 47].

V Prekmurju sta *povejst* in *povestica*: *Stári lidjé právjio, ka je tá povějst že dúgo šla od vust do vust med našimi prédniki* [Glasovi 9: 256]. Milan Zrinski piše knjižno [Rešek 9: 256]. Prav tako na Notranjskem, seveda v narečni obliki: *povajstaca* [Glasovi 29: 33].

Marsikod pa se je prijela *pripovedka*, tako na Gorenjskem [Glasovi 20: 175/301] in v Beli Krajini [Glasovi 28: 54].

Razlagalne povedke sta Danila Kocjan in Jelka Hadalin poimenovali *razkladanja* [Kocjan in Hadalin 1993: 10].

Strašljivim povedkam so v že omenjeni pokrajini Idrija pravili *strašnce*, knjižno *strašnice*, kaj pa so *baldorje*⁷ [Glasovi 3: 10].

4. Smešnice

Smešnice ostajajo smešnice [Glasovi 11: 3, 17], na Dolenjskem v okolici Krškega so *ta hecne* [Glasovi 19: 39], v Istri pa *ta šturlaste* (ta neumne), kjer norce brijejo v glavnem na račun ljudi iz odmaknjenih krajev, saj so se tisti bližje morju že pomeščanili in se svojih korenin komajda zavedajo, če se jih celo ne sramujejo, vsekakor pa se iz njih norčujejo [Glasovi 25]. V Mežiški dolini je ostal spomin na *godcove*, kakor komentira eno od pripovedi poslušalec: *Ta je pa gočevska* [Glasovi 26: 29/5], Bojana Verdinek [Glasovi 26] pa v smislu kakor bi bilo: ta je pa lovska.

5. Anekdote

Le na Krasu so za anekdote našli drugo ime – *pajacade*, ki pa verjetno tudi ni slovensko [Glasovi 6: 10].

6. Spominke

Za spominke ali kratko spominke je v eni od knjig nastal razdelek »Pričevanja« [Glasovi 26: 195/324–210/351].

⁷ Op. ur.: ital. *baldòria*: 1. hrupna veselost; hrupna zabava; 2. slabš. veseljačenje, popivanje; 3. toskanski izraz za praznični kres (Šlenc, *Veliki italijansko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS, 1997, 128).

IV. KONTEKSTUALNOST IN ŽANRSKI SISTEM SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE

Na podlagi kronološko in problemsko razvrščenih izsledkov je za posamične žanre mogoče podati predhodne definicije, saj zanje ni upoštevano vse zbrano gradivo.

Kontekst je ena od treh sestavin folklornega dogodka. Slovstvena folklorja kot komunikacijski proces je omejena na majhno skupino, na položaj, v katerem se ljudje neposredno srečajo. Prav navzočnost sporočevalca in sprejemalca je bistvena za folklorni dogodek. To niso le družbene okoliščine pripovedovanja (kraj, čas, prostor), temveč tudi govorni položaj pri nastajanju različnih folklornega besedila in čustveno ozračje, ki izzove k sodelovanju tudi sprejemalca. Slovstvena folkloristika loči več vrst konteksta [Stanonik 2001: 298–301].

Vsaka od treh skupin folklornih žanrov ima svoje posebnosti.

1. Folklorni obrazci

Za folklorne obrazce je značilno: 1. da jih uporabljajo bolj ali manj razpršeni posamezniki [Stanonik 1980: 198]; 2. ritmizirano podajanje; 3. kračina; 4. beseda sama ima prav pri teh žanrih, ki so tako majhni, da nekatere vsebujejo še jezikovni slovarji, največjo težo in pomen, ravnina tekture je časovno zelo omejena, vendar zelo intenzivna, ravnina konteksta pa praviloma vnaprej predvidena, kar samo krepi temeljno vlogo teh obrazcev.

A. POZDRAVI

Pozdrav vzpostavlja stik med dvema osebama in je pogosto uvod v njun daljši pogovor. Zanju je kontekst popolnoma jasen; prav tako je samoumevno, da se spreminjajo skozi čas, ni pa še podrobno raziskano, da so družbeno in stanovsko pogojeni. Meščani so se nekdanje pozdravljali drugače kot na deželi in še danes v tem obstajajo določene razlike. Različni so pozdravi s prijatelji in znanci, kakor z nekom, s katerim se pravkar seznanimo; mladi se pozdravljajo drugače kot starejši.

B. ZMERLJIVKE / PSOVKE / KLETVICE

So izjave, izgovorjene v čustveni napetosti, afektu, pogosto s premalo ali nič samoobvladavnosti. Psovke in kletvice sta med prvimi začela zapisovati Anton Breznik [Šolar 1967: 22] in Števan Kühar [1988: 163–166]. Prva samostojna narečna zbirka tovrstnega gradiva po zaslugi etnologinje Jelke Pšajd [2005] je iz Prekmurja, Michael Reichmayr pa je na podlagi gradiva iz dvojezičnega Radgonskega kota [Reichmayr 2003; Stanonik 2005b: 35–36] spoznaval medsebojno razmerje pripadnikov dveh kultur, Slovencev in Nemcev, v afektivnem stanju. S tem je razširil razumevanje ekspresivnega besedišča, v čigar raziskovanje je pri nas prvi zaoral ledino sociolog Bernard Nežmah [1997]. Za navedeno vrsto folklornih obrazcev sta torej dodobra obdelana psihološki in sociološki kontekst, topografsko pa Prekmurje z Radgonskim kotom.

C. REKLA

V okviru izpisovanja je bilo med drugim zbrano trinajst (osem večjih in pet manjših) karto-tečnih škatel frazeološkega gradiva.⁸ Ob tem smo postali posebej pozorni na skupino, ki se je prijelo ime: primerjalna rekla: *Maš kratki pomnež* [= spomin], *kak zavec rep* (Ščavniška dolina, Štajerska) [Štrekelj 1894: 35].

Posebno so vredna premisleka rekla, ki so pokrajinsko zaznamovana, npr.: reklo *Kamenje bi nosil na Kras*, je uporabil Štrekelj iz domačega okolja, češ, saj je samo po sebi umevno, kako pomembno je raziskovati, od kod so v jezik prinesene kake besede, ki se zde na videz sicer domače, pa se vendar postavljajo po robu domačim glasovnim zakonitostim in izpeljavi iz domačih korenov. Številnim (151) frazemom je sledil v nemščino, italijanščino in furlanščino, in razen njegove zgodovinske [Štrekelj 1896] z vidika konteksta ni kakšnih podrobnih študij.

Č. REKI

Na splošno se reki označujejo kot oblike nekonvencionalnega, metaforičnega, slikovitega govora, pri čemer je podoba znana in utrjena, tj. formalizirana [Bausinger 1968: 93–95].

Z vidika raziskovanja v slovenski slovstveni folkloristiki so med najbolj zastopljenimi folklornimi obrazci. Zato zanje (še) ni kake zanesljive definicije. Sestavljeni so iz enopovednih stavkov in v zbirkah so brez kake posebne utemeljitve pomešani med pregovore.

D. PREGOVORI

Pregovor je največja jezikovna enota, ki je še uvrščena v slovar in eden najmanjših folklornih žanrov, praviloma v vezani besedi. Njegovi bistveni lastnosti sta jedrnatost in domiselnost, ki se opirata na izkušnje mnogih rodov. Pregovori se vpletajo v vsakdanje govorjenje, ne le za zaljšanje, temveč pogosto za podkrepitev lastne misli ali trditve ali tudi za nujno relativiziranje, ko se izraža splošna resnica, nauk ali prisposodba. Pregovori so lahko sestavina drugih folklornih žanrov: pravljice, povedke; pri basnih je pregovor marsikdaj njihov povzetek [Stanonik 1999: 75–77].

Pregledni članek o pregovorih od protestantizma do danes [Stanonik 2004b] in po nekaj-letnem izpisovanju in vnašanju v računalnik dokončano zbiranje z več kot 50.000 izpiski sta primerna osnova za raziskovanje slovenskih pregovorov. Mogoče bo ugotavljati ne le njihov jezikovni kontekst, temveč kolikor toliko tudi njihovo prostorsko razpršeno pogostnost.

E. UGANKE

Medtem ko je pregovor na meji jezika, je uganka na meji s poezijo, četudi v eni sami povedi. Misel je v njej podana tako presenetljivo, zavito ali metaforično, da jo mora sprejemalec še le razrešiti. S tem bistri um, krepi domišljijo, bogati predstave in je velikega vzgojnega pomena: uči logično misliti, sklepati in preudarjati, zahteva ostro opazovanje, iznajdljivost

⁸ Za tri leta (do konca leta 2007) je bilo dano v najem Inštitutu za slovenski jezik, da ga bo Janez Keber lahko uporabil pri pripravi frazeološkega slovarja.

in spretnost. Zaradi teh lastnosti je uganka uvrščena na rob poučne (didaktične) besedne umetnosti [Stanonik 1999: 78–82], čeprav je imela pred izbruhom javnih občil zelo pomembno vlogo tudi v razvedrilu.

Iz dopisovanja s K. Štrekljem je znano, da je Anton Breznik začel zapisovati tudi »uganjke« [Šolar 1967: 14]. Ta folklorni žanr je danes skoraj mrtev, njegovo funkcijo so prevzeli dovtipi, ki imajo za poanto vprašanje, predvsem pa v časopisju rubrike s križankami, rebusi ipd. ter prireditve s t. i. kvizi.

F. ZAGOVORI

Je folklorni žanr, ki zahteva najstrožjo doslednost pri izvajanju in prenašanju, saj je njegov namen zdravljenje z besedami. Kakor to velja za magična besedila sploh, po stari veri deluje le, če se posredovano besedilo dosledno drži predpisane predloge. Vera v čarovno moč besede se je pri njem ohranila najdlje, ker je čaranje merilo na čim prejšnji učinek zdravljenja pri ljudeh ali živini, na odvrnitev vremenske ujme [Stanonik 1999: 83–86].

Zanje ni poljubnega konteksta, saj k uporabi zagovora privede sila. Ko vsa druga sredstva zdravljenja niso več zalegla, so se ljudje v stiski obrnili še na skrivnostnega zdravilca, ki je praviloma ostal z bolnikom sam.

Zanje so vedeli že v protireformaciji, vendar do njih ni bilo mogoče priti, dokler so njihovi uporabniki zaupali v njihovo čarovno moč. Šele ko so jih začeli opuščati, so lahko postali predmet strokovnih obdelav [Dolenc 1999].

G. UROKI

Nanje postaja slovenska slovstvena folkloristika pozorna šele zadnji čas, ko se je ovedla, da jih ni mogoče enačiti z zagovori. V nasprotju z njimi, ki skušajo človeku pomagati in nesrečo od njega odvrniti, je pri urokih ravno narobe. Zato je do njih težko priti. Tu gre za maščevalno ravnanje po poganskem pravilu: zob za zob, glavo za glavo.... V slovenski literaturi jih je nekaj ohranil Marjan Tomšič [Polajžer 2007: 58] in tudi sicer se da priti do njih predvsem na slovenskem zahodu: *Uruók, uruók, drek ta buóda ze obruók*. Za ta žanr izjemno dolgo besedilo se konča: *Z ničá sá pəršú, v náč bejžə!* [Glasovi 30: 124–215/195].

H. MOLITVICE

Molitvice so žanr na robu slovstvene folklore, kjer se ta stika z religijo. Z zagovorom se človek obrača na demonske sile, da bi si jih podredil z magičnostjo besede in glasu, v molitvicah se obrača na krščanskega Boga, včasih celo s podobnimi nagibi. Zato folklorne molitvice marsikdaj živijo zunaj Cerkve in včasih v sporu z njo, čeprav delno izvirajo iz njenega bogoslužja [Stanonik 1999: 87–93].

Zanje danes ni več prave motivacije in so v praksi že hudo zbledele. Tudi zato, ker danes ni več v navadi učenje na pamet in so na razpolago številne predloge za branje in poslušanje. Zato so dobrodošle akcije, s katerimi prihaja do pobud za njihovo zbiranje, na katero se odzivajo zlasti starejši.

I. OBREDNA BESEDILCA

Obredna besedilca so zbirni pojem za prošnje, blagoslove, zahvale kot del nekdanjih delovnih šeg. Za vsako priložnost posebej (npr. ob oranju, žetvi, zidanju hiše) so bila nekoč na voljo natančno določena magična besedil/c/a, sicer lahko s cerkvenim besediščem. Z njimi je kmečki človek in tudi obrtnik začel, nadaljeval in konč(ev)al delo in z njimi zavračal zle sile, če bi mu hotele pri tem škodovati, ali se je zahvaljeval dobrim, če so mu ga omogočile opraviti [Stanonik 1980: 198–199].

Tudi zanje velja, da so le še zgodovinskega pomena in jih je čas povozil. Ob ropotanju strojev in zaverovanosti v sodobno tehniko je danes še težko najti kaj takega.

J. ZBADLJIVKE

Kakor kaže zbrano gradivo, so zbadljivke funkcijsko in vsebinsko razpoznavna vrsta slovstvene folklore v vezani in nevezani besedi pa tudi v obliki folklornih obrazcev (uganke, pregovori). Z njimi se zbadajo prebivalci sosednjih vasi, danes bolj za šalo, včasih pa so praviloma naletele na resen ugovor, marsikdaj so sprožile tudi pretep.

Motivno so presenetljivo pogosto navezane na vlago. Od tod vprašanje, ali ne gre za silno staro folklorno dediščino, ki sega tja v geološke čase prednikov v tem prostoru? [Stanonik 1998: 187–201].

K. OTROŠKA SLOVSTVENA FOLKLORA

Otroška slovstvena folklorja je zbirni pojem za besedil(c)a, ki živijo predvsem med otroki. V njih se svojevrstno družita resnični svet narave in odraslih in pa domišljjski in naivni otroški svet s svojo posebno poetiko. Med izrazitimi oblikovnimi lastnostmi sta predvsem razgibana onomatopeja in veselje nad igro v besedi, ritmu, zgradbi. Otroško slovstveno folkloro napajajo trije viri: 1. besedila, ki jih ustvarijo odrasli posebej za otroke (npr. Levstik, Pavček); 2. pojavi, ki so v življenju odraslih izgubili svojo prvotno vlogo in se na stopnji pred propadom zatečejo v otroško slovstveno folkloro v obliki, ki je dostopna otrokovemu razumevanju; 3. besedilca otrok samih. Bistvena lastnost otroških folklornih obrazcev je, da jih prenašajo in sooblikujejo prav otroci. To pomeni, da je v njihovih rokah, kaj ostane v mreži njihovega zanimanja in kaj pade skóznjo v skorajšnjo pozabo. Imajo predvsem zabavno funkcijo, s sodelovanjem odraslih opravljajo tudi vzgojno nalogo po načelu združevanja prijetnega s koristnim [Stanonik 1999: 94–96]. Žanri otroške slovstvene folklore so izštevanke, nagajívke, zmerljívka / zmerjávke itn. [Glasovi 15: 1997: 311].

2. Pesništvo

Za folklorne pesmi je najznačilnejše, da 1. ritem pri njih ostane, vendar ga nadvlada melodija; 2. pesem (v prvotnem pomenu besede) praviloma meri na čustva, zato napev pogosto učinkuje bolj kot besedilo; 3. pri aktualizaciji pesmi načelno lahko sodeluje vsa zainteres-

sirana skupina (družba, družčina) ob delu, praznikih in zabavi in ni formalne ločitve med sporočevalcem in sprejemalcem [Stanonik 1980: 199].

Zmaga Kumer je o kontekstu slovenskih folklornih pesmi napisala imenitno razpravo [1975], ki ji je tukaj dodati le opozorilo na članek o šaljivih slovenskih folklornih pesmih [Terseglav 1997].

3. Folklorne pripovedi

Za pripovedništvo so značilni: 1. nevezan govor; 2. težišče začenja dobivati pravzaprav dramatisacija pripovedi: bolj od vsebine pripovedi postane pomemben način podajanja ob njeni aktualizaciji; 3. delitev med sprejemalcem in sporočevalcem, naslovnikom in naslovljencem je dokaj ostra. Drugi bolj ali manj le pasivno spremlja aktivnost prvega [Stanonik 1980: 203].

A. PRAVLJICE

Najzahtevnejši žanr slovstvene folklorne je pravljica, folklorna pripoved, v kateri se dogajajo neverjetne, samo v domišljiji mogoče stvari, in v kateri največkrat zmaga dobro. Njena zapletena zgradba je izraz čiste domišljije in lahko zajema tudi druge žanre slovstvene folklorne, npr. uganko, pregovor, šalo. Po splošno razširjenem mnenju je t. i. »laž«, vendar odsevata iz nje tudi življenje in miselnost iz davne preteklosti. Marsikaj neverjetnega je spomin na opuščene razmere in navade. Zato se ji po krivici prisoja, da je le za otroke in namenjena izključno razvedrilu.

Kraj in čas dogajanja sta v pravljici nedoločna, enako osebe, zato se pravljичni motivi lahko selijo od eno *asovi*. Le v knjigi iz Porabja [Glasovi 13], kjer na Madžarskem živi slovenska narodna manjšina, prevladujejo nad povedkami, nekaj več jih je v knjigah s Koroškega in iz doline Kolpe, drugače jih je v vsaki knjigi komaj za seme ali pa še to ne.

Pravljice so nadomestili dr. romani [Fikfak 1980: 67–68], televizijske risanke in nadaljevanke, vendar brez posebnega globinskega sporočila.

B. BAJKE

Bajka je krajša folklorna pripoved, ki z upovedenimi osebami in dogajanjem sega v predkrščansko obdobje, v čas mitov. Iz teh so v slovenske bajke prešli v srednjem veku samo posamični motivi (predvsem bajna bitja: sojenice, rojenice, žalik žene, vile, povodni možje, volkodlaki), ki se mešajo s pravljичnimi. V nekaterih bajkah so morda sledi nekdanjih božanstev (Kurent, Kresnik) ali mitičnih dogodkov (stvarjenje sveta, vesoljni potop) [Kelemina 1930; Grafenauer 1942].

Za bajke je zelo pomembna ugotovitev, da so pogojene z zemeljskim površjem. Po obliki, videzu in ravnanju med seboj različna bajna bitja se najdejo v gorah, vodah, močvirjih in jamah. Pomembna sestavina duhovne kulture so verovanja, ki so povod za nastanek bajk.

Marko Pohlin je vzvišen nad »naumnimi ludmi«, ki so po njegovem zaradi *zupervire* vredni obsodbe: *Scer so naumni ljudji od takeh kevdrov, inu wolt to zuperviro imeli, de se ondi baziliski goriderže ... S' teh exempelnov je ta zupervira prišla, de gvišni duhovi, inu pošaste ludem luče ugasnjujejo* [Pohlin 1789: 323, 324]. Urban Jarnik je etično občutljivo govoril o prazni veri: *Škofi ... so tako škodljivo prazno vero svojih ovčic z žalostjo zavzeli* [Jarnik 1814: 9, 10]. Valentinu Vodniku pa je bila prazna vera vzrok za hudomušnost: *Kmetiški ludje so nekidaj na veliko praznih reči vero imeli; med drugimi rečmi so enkrat v gerški deželi eniga strašili, de tu nič dobriga ne pomeni, ker je ena kača pred nje vežne vrata perlezla inu se okoli kluča obvila. – On govori: Tu ni čudnu, de se je kača okoli kluča obvila; čudu bi bilu, ako bi se kluč okoli kače obvil* [Vodnik 1970: 48–49].

Prazna basen in prazni marni [Slomšek 1857: 226; Slomšek 1885: 349, 387] sta oblikovni, žanrski označbi tega, kar Anton M. Slomšek vsebinsko označi za *prazno vero*, *vero babjo*: *Kmetje pri svojih opravkih na mesenc veliko vančajo. Nekoljko je praznih ver, veliko pa tudi skušanih resnic. Prazna je vera, da duh nazaj hodi ... so prazno vero ne le z besedo, ampak tudi z dejanjem poderli* [Slomšek 1857: 134, 180; Slomšek 1885: 210]. Toda ta označba dobiva v tem obdobju še poseben odtенок: *Prazna vera*«, *da vsakih sto let zakopani denarji cveto ... Mnogi cigan je skoz to vero babjo mnogega siromaka za poslednjo petico ociganil* [Slomšek 1878: 220]. Anton Murko v priložnostnem slovarčku svoje Slovnice pojasnjuje: *Aberglaube – prazna vera, prevera, babja vera* [Murko 1850: 174]. Slomšek ustvarja iz sintagme *babja vera* celo besedno družino: *babjoverni ljudje, babjoverci* [Slomšek 1857: 140, 184], iz česar sledi, da omenjena slabost ni prednost le enega, šibkega spola. Še toliko manj, ko je Štefan Kocjančič celo zapisal: *Kdar ima toča priti, ali kdar že toča pada, vražne babice in tudi babjoverni dedci precej veržejo na ogenj* [Kocjančič 1865: 126]. Na drugi strani slovenskega etničnega ozemlja je Jožef Košič zapisal: *babje vöre lüdje* [Novak 1949: 108].

Veliko praznih šeg in babjih vraž je nevarnih in škodljivih ... Varji se babjih vraž in praznovernih zdravil [Slomšek 1857: 48, 74]; *Tudi basajo, da se skoz napeljevanje kot sveti kerst zgubi in hudemu podpiše* [Slomšek 1885: 362; Slomšek 1857: 45, 174, 181]. Pri nobenem avtorju doslej ni bil pomen in pojem praznoverja tako razgiban.

Kljub temu, da so bajke večinoma fragmenti, je v zbirki *Glasovi* teh vseeno več kot pravljič. Res pa je, da se izgublajo diferencirana imena za bajna bitja: ženska vseprek postajajo vile, moška pa hudič /vrag. Še vedno pa je veliko coprnice.

C. LEGENDE

Kar je mit oz. bajka za poganski svet, so za krščanski kulturni krog legende. Njihove zgodbe se navezuje na versko življenje svetih oseb, prerokov, mučencev in svetnikov in se marsikdaj prepletejo z bajčnimi in pravljičnimi motivi. V središču je najpogosteje čudežni dogodek, ki potrjuje izbranost oseb, hkrati pa je plačilo za dobra dejanja ali kazen za grešnike. Izvir legendam so svete knjige posamičnih verstev, življenjepisi svetnikov ali apokrifno slovstvo, ki ni kanonično priznано [Kos 1992: 117–118].

V zbirki *Glasovi* razdelki z legendami niso obsežni in tudi ne kaj zelo kvalitetni. Prvič,

popraševanje po njih ni bilo tako sistematično kot po drugih folklornih žanrih, drugič, na njih izginotje je prav tako tudi pri pripovedovalcih vplivala samocenzura.

Č. POVEDKE

Je folklorna pripoved v prozi. Po prepričanju pripovedovalcev sporoča resnične ali vsaj mogoče dogodke; v primerjavi s pravljico je bolj povezana z okoljem. Nanaša se na znane osebe, zemljepisne točke in zgodovinska dejstva. Strukturno ni zahtevna: praviloma je kratka, pogosto s tragičnim koncem oz. poučnim jedrom in danes med najbolj živimi folklornimi žanri. Njena prednost je, da jih je sorazmerno lahko razvrščati v samostojne podvrste. Klasično ločimo *bajčne*, *razlagalne (aitiološke)*, *legendne*, *zgodovinske* in *šaljive* povedke. V zbirki *Glasovi* so postale stalnica *socialne povedke*, marsikdaj dobijo svoj razdelek *strašljive*, *strašnce* [Glasovi 2: 10, 12] ter sem in tja *roparske povedke* kot nekakšne predhodnice današnjih kriminalk. Zgodovinske povedke zgodovino uporabljajo le za določitev časa dogajanja (turški vpadi, Francozi na Slovenskem) ali prevzema iz nje resnične osebe (Atila, Kralj Matjaž, ki so največkrat poljubno preoblikovane. Namen je zbuditi vtis resničnosti. Razlagalna povedka skuša pojasnjevati kako lastnost pri človeku (adamovo jabolko pri moških) in delu človeških rok (mostovi, Hudičev most), živalih (zakaj ima zajec kratek rep), rastlinah (trepetlika, mavrah) in v neživi naravi (od kod velikanske skale sredi polja) [Stanonik 1995: 204, 2004, 2004a].

Povedke so nekdaj pogosto pripovedovali berači, potovke in podobni naključni prišleci, ki so si s to preprosto, a učinkovito vrsto besedne umetnosti prislužili svoj kos kruha [Stanonik 2005a]. V petdesetih letih 20. stoletja se je ta starodavni svet začel podirati. V obmejnem pasu med Beneško Slovenijo in Tolminskim je bilo gibanje omejeno. Terenskemu poizvedovanju se starejši vpričo mladih niso bili pripravljene odzvati. Sramovali so se očitka starokopitnosti ali so se bali, da bi jih kdo naznanil oblastem? Kljub temu se je spomin ustavil ob *nešteti strašncih, pravcah, štorjah in baldorjah, ki so jih poslušali zvečer ob domačem ognjišču* [Glasovi 2: 10, 12]. Tu sta navedena dnevni čas in prostor folklornega dogodka.

Najnovejša vrsta povedk, ki se navezujejo na urbano civilizacijo, so *urbane povedke*, ki bi jim po zgledu bajk in povedk lahko rekli *urbanke*. Z motiviko iz sodobnega mestnega okolja se nanašajo na razvoj tehničnih sredstev, cestnega omrežja, telekomunikacij in sodobne medicine. Iz tega okolja in okoliščin tematizirajo grozljive dogodke in doživetja, prežeta s fantastiko in novimi verovanji. Od starejših pripovedi sodijo v ta razdelek motivi o nevarnosti za ljudi z rdečimi lasmi [Glasovi 27: 115–116/118, 119]. Dandanašnji pa so srh zbujujoče pripovedi o ugrabitvi ljudi zaradi odvzema organov za presajanje. Glede na to, da se gradivo za zbirko *Glasovi* zbira večinoma v podeželskem okolju, te vrste povedk zanje zaenkrat še niso aktualne.

D. SMEŠNICE

Smešnica je folklorni žanr, v katerem je humor edina vezna sestavina. Za kakšne vrste humor gre, dožene podroben študij. To so v prvi osebi z vso resnostjo pripovedovani nemogoči

doživljaji (npr. dogodivščine Pavlihe, Pavluha, Pavluša), zabavljive zgodbe o prebivalcih posamičnih krajev (Lemberg, Ribnica, Šebrelje, Veržej, domišljajske Butale). Šaljiva povedka je praviloma daljša in humor je le ena od njenih sestavin.

A to še ni vse. Ob *prazno vero* in *vero babjo* je Slomšek v isti sapi postavil še *te in take babje kvante* [Slomšek 1878: 213]. Iz tega sledi, da se kvantanje tedaj še ni nanašalo samo na opolzko govorjenje v današnjem smislu, ampak je imelo širši pomen, čeprav že tudi slab prizvok: *Spet v drugih novicah se čita, da so pri nunah otroške koščice izkopal. Druge novice vejo celo povedati, da so se papež oženili. Takih praznih kvant, pa tudi škodljivih lažij se bere na stotine. In slaboverni ljudje jim rajši verujejo, kakor pa svetemu pismu... Kvantajo, da se mora človeku na persi vleže; pa to le kerv dela, kedar se preveč repice ali krompirja naješ... Kvasati pa muzikanterko je pošteno svatovski gerdo, in takim kvantam smejati se je greh; Kdo se ne trese pred čudnimi kvantami, ki jih taki izmislijo* [Slomšek 1885: 362; Slomšek 1857: 45, 174, 181].

Ali sodijo sem tudi opolzke šale, ki se jim je Slomšek vneto upiral, ali bi bilo treba zanje ustanoviti posebno rubriko, je treba še premisliti. Za zbirko *Glasovi* so se take zgodbe nabrale samo pri enem, sicer odličnem pripovedovalcu.

E. ANEKDOTE

Anekdota je žanr na robu slovstvene folklore, izhodišče za razvoj klasičnih folklornih žanrov, npr. raznih vrst povedke. Prvotno je vezana na to ali ono resnično konkretno osebo ali dogodek, polagoma dobiva vse splošnejše poteze, ki jih pripisujejo tudi drugim osebam in spravljajo v drugačne zveze. Sčasoma se lahko prelevi v povedko ali preidejo njeni motivi v pravljico, saj vsebuje odlične pogoje za folklorizacijo in prehod motivike v slovstveno folkloro. Pisni viri kažejo, da so jo od zatona antike kot zgled uporabljali v govorih, pridigah in satirah. Pogosta je bila sestavina daljših pripovedi v kroniki, biografiji in dnevniku. Od renesanse je postala samostojni literarni žanr, sorodna šali, humoreski in »eksemplu« (tj. priliki). Pri Slovencih jo je uporabljal Janez Svetokriški, za njim drugi pridigarji in nabožni pisci. V 19. stoletju so začele nastajati anekdote o znamenitih domačih osebnostih (Prešeren, Levstik, Aškerc, Cankar, Župančič idr.). Prve slovenske zbirke anekdot so: F. Lipah, *Gledališke zgodbe* (1938); N. Velikonja, *3 x 88 anekdot* (1943), *888/3 anekdot* (1944) [Dolgan in Kos 1987: 78].

Včasih je središče zgodbe posameznik, velikokrat zgodba povečuje ali se norčuje kar iz vse vasi. Nekatere so vezane na resnične osebe, ki se jih pripovedovalci še spominjajo, druge so dobile splošne poteze.

F. SPOMINSKE PRIPOVEDI / SPOMINICE / SPOMINKE

Spominska pripoved je prozni žanr sodobne slovstvene folklore. Pri naravnem tipu komunikacije se spominska pripoved oblikuje v različne vrste povedk (zgodovinska, socialna, kriminalistična). Na meji z mitom so spominske pripovedi o strahovih ali vračanju mrtvih. Od anekdote, ki je v nasprotju s pravljico prav tako osnova prostorsko, časovno in osebno z

resničnostjo bolj povezanih folklornih žanrov, se spominska pripoved loči po bolj osebнем razmerju do pripovedovane tematike, besedila so daljša in bolj epska. Spominska pripoved je povezana z življenjskimi zgodbami in avtobiografijami. V 19. stoletju so bile nekatere spominske pripovedi zapisane v literarni obliki za objavo (J. Trdina). Po letu 1945 je bilo v knjižni obliki objavljeno precej avtorskih pričevanj, ki se približujejo literaturi, o doživljajih med drugo svetovno vojno.

V zbirki *Glasovi* je veliko spominskih pripovedi na razne dogodivščine in doživetja, kar lahko uvrstimo v sodobno slovstveno folkloro. S folklorizacijo pa se utegnejo razviti v prave folklorne žanre.

SKLEP

Razprava je zamišljena kot povzetek dosedanjih raziskav in odpiranje vprašanj za nadaljnje delo na tem področju.

Metodološka izhodišča z diahrono in s sinhrono perspektive načelno jemljejo slovstveno folkloro in literaturo kot dva vzajemna dinamična žanrska sistema in ju soočajo z dejstvi iz slovenske besedne umetnosti (= slovstvene folklor + literatura) in njene interpretacije na domačih tleh.

Prvo poglavje o razmerju med folklornimi in literarnimi žanri z diahronega vidika, se naslanja predvsem na D. S. Lihačova, raziskovalca ruske besedne umetnosti od 11. do 17. stoletja. V premislek daje vprašanje, ali so žanri zgolj slovstveni pojav, ali na njihov nastanek vplivajo tudi zunajliterarni vzroki. Pomembna je ugotovitev, da izginotje posameznih folklornih žanrov v določenih družbenih plasteh izzove nastanek novih literarnih žanrov. Od slovenskih literarnih zgodovinarjev je D. S. Lihačovu najbližji Ivan Grafenauer, ki je že pred njim raziskoval slovensko slovstveno folkloro in slovensko literaturo kot dva vzporedna sistema. Vendar je bilo njegovo izhodišče še statično.

Drugo poglavje, ki govori o razmerju med folklornimi in literarnimi žanri s sinhronega vidika, se naslanja na predhodnika strukturalizma, Andréja Jollesa. Izredno pomembna je njegova primerjava jezika, slovstvene folkloro in literature s tremi agregatnimi stanji. Kot je zrak življenjsko pomemben za naš obstoj, je jezik enako pomemben za obstoj slovstvene folkloro in literature. Brez jezika ju ni! Razmerja med folklornimi žanri, ki jih Jolles imenuje »preproste oblike«, omenjeni avtor ponazarja z delom kmeta, rokodelca in duhovnika. Z umetniškim jezikom se to, kar je dano po naravi (kmet), spremeni, obnovi – podobno kot rokodelec preoblikuje naravno snov. Tedaj se jezik uveljavi kot spoznanje in mišljenje (duhovnik). André Jolles doživlja žanrsko problematiko singularno, saj proučuje razmerje le med posameznim folklornim in literarnim žanrom v smislu razvoja. Jolles najskrbneje razvija svojo misel ob primerjavi pravljice in novele. Njegova zamotana izvajanja J. de Vries, K. Ranke, H. Bausinger, ki mu načelno sledijo, prikažejo bolj preprosto.

Na diahroni osi se dinamičnost žanrskega sistema v slovenski slovstveni folklori kaže

predvsem v terminologizaciji. Objavljeni viri s težiščem v 19. stoletju dokazujejo, da se je terminologija, ko je bila v protestantizmu prvič zapisana slovensko, do danes spreminjala pri vseh folklornih žanrih.

Podmeno, da je terminologizacija relativno nedokončan proces in premo sorazmerna s časovno dolžino obstajanja posameznega žanra, skuša potrjuje tudi tukajšnji razdelek o folklornih žanrih, ki se pojavijo v poznejših obdobjih in so še zmeraj obdelani glede na predzgodovino problema.

Analiza treh primerov *pripoved*, *basem*, *historija* s poimenovanji v obdobju protestantizma kaže vso zahtevnost žanrske terminologizacije: a) negotovost in začasnost posameznih izrazov v tem procesu, b) morebitna sinonimija drugih; c) pri tretjih tudi tako velika sprememba pomena, da se njegovo ime preseli na drug žanr ne le znotraj ene in iste, ampak celo prestopi v drugo žanrsko skupino. Ali ni ravno to dokaz izredne dinamike žanrov (slovenske) slovstvene folklore in folklornega žanrskega sistema sploh.

Tretje poglavje predstavlja terensko žanrsko terminologijo, kakor se pojavlja v zbirki slovenskih folklornih pripovedi Glasovi 1988–2008. Doslej je v njej izšlo 35 knjig. V vseh ni najti kaj posebnega, v nekaterih od njih pa je nekaj prav imenitnih primerov. 1. Folklorne pripovedi na splošno so: a) *Basmi*, b) *Bajže*, c) *Štorije*, č) *Storije*, e) *Pravlice* « *l pravlice*, *pravce*. Ponekod so ti izrazi rezervirani samo za posamezne folklorne pripovedne žanre.

Končno so predstavljene (večinoma še ne dokončne definicije posameznih folklornih žanrov in premislek o njihovem kontekstu.

Kontekst je ena od treh sestavin folklornega dogodka. Slovstvena folklorika kot komunikacijski proces je omejena na majhno skupino, na položaj, v katerem ljudje se ljudje neposredno srečajo. Prav navzočnost sporočevalca in sprejemalca je bistveno za folklorni dogodek. To niso le družbene okoliščine pripovedovanja (kraj, čas, prostor), temveč tudi govorni položaj pri nastajanju različnih folklornega besedila in čustveno ozračje, ki izzove k sodelovanju tudi sprejemalca. Slovstvena folkloristika loči več vrst konteksta [Stanonik 2001: 298–301].

Vsaka od treh skupin folklornih žanrov ima svoje posebnosti:

Za folklorne obrazce je značilno 1. da jih uporabljajo bolj ali manj razpršeni posamezniki [Stanonik 1980: 198]; 2. ritmizirano podajanje; 3. kračina; 4. beseda sama ima prav pri teh žanrih, ki so tako majhni, da nekatere vsebujejo še jezikovni slovarji, največjo težo in pomen, ravnina tekture je časovno zelo omejena, vendar zelo intenzivna, ravnina konteksta pa praviloma vnaprej predvidena, kar samo krepi temeljno vlogo teh obrazcev.

Za folklorne pesmi je najznačilnejše, da 1. ritem pri njih ostane, vendar ga nadvlada melodija; 2. pesem (v prvotnem pomenu besede) praviloma meri na čustva, zato napev pogosto bolj učinkuje kot besedilo; 3. pri aktualizaciji pesmi načelno lahko sodeluje vsa zainteresirana skupina (družba, družčina) ob delu, praznikih in zabavi in ni formalne ločitve med sporočevalcem in sprejemalcem.

Za pripovedništvo je značilno: 1. nevezan govor; 2. težišče začenja dobivati pravzaprav dramtizacija pripovedi: bolj kot vsebina pripovedi postane pomemben način podajanja ob njeni

aktualizaciji; 3. tu je delitev med sprejemalcem in sporočevalcem, naslovnikom in nasloviteljem dokaj ostra. Drugi bolj ali manj le pasivno spremlja aktivnost prvega.

Iz navedenih primerov se vidi, da so za razsveteljence vprašljivi žanri sociološko pogojeni. Njihovi nosilci so nižji družbeni sloji (kmetiški ljudje, dekleta) ali kako drugače na nižjem klinu v hierarhiji družbene vertikalne in horizontalne razslojenosti (otrok, faran itn.). Njihova terminologija je zelo poljubna in pomešana. Ni videti sistema, znanosti, ki bi jih urejala, pa še Stari folklorni žanri propadajo in nastajajo novi. Od sodobnih žanrov so monografsko obdelani grafiti z objavo v jubilejni 100. številki *Časopisa za zgodovino in narodopisje* v Mariboru.

VIRI IN LITERATURA

Rokopisni oddelk NUK [Ljubljana]

Janez N. Primic, Smešne historice. Rokopisna zapuščina. Ms 361, Mapa L, ovoj g, lista A in B.

Matevž Ravnikar-Požencan, zvezek II, Stare medljudne pesmi, zložene pred devetnajstim stoletjem. MS 483.

Matevž Ravnikar-Požencan, zvezek III, Stare medljudne pesmi, zložene pred devetnajstim stoletjem. 1833. MS 483.

Časopisje

Drobtinice. Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvučenje ino za kratek čas. 1846–1901 [Celovec: A. M. Slomšek].

1846 *Drobtinice* 1.

1847 *Drobtinice* 2.

1849 *Drobtinice* 5.

1853 *Drobtinice* 8.

1854 *Drobtinice* 9.

1856 *Drobtinice* 11.

1862 *Drobtinice* 16

Jezičnik. 1 (1863)–30 (1892) [ur. Josip Marn; Ljubljana: J. Rudolf Milic].

1879 *Jezičnik* 17: 8, 63, 65.

1882 *Jezičnik* 20: 26, 32.

1885 *Jezičnik* 23: 84–92.

1886 *Jezičnik* 24: 81.

1887 *Jezičnik* 25: 1–2, 4, 45.

1890 *Jezičnik* 28: 5.

Kmetijske in rokodelske novice

1859 Požencan, Pravlice iz Krajskega. *Kmetijske in rokodelske novice* 17 (13): 102–103; 17 (14): 110; 17 (17): 133–134; 17 (23): 180–181, 187–188, 194–195.

Kranjska čbelica 1830–1848 [ur. M. Kastelic; Ljubljana: J. Blaznik].

1832 *Kranjska čbelica* 3.

1833 *Kranjska čbelica* 4.

Slovenska bčela. Podučen in kratkočasen list. Tečaj 1, št. 1 (1850)–Tečaj 4, št. 27 (1853) [Celovec: Kleinmayr].

1850 [b. n. a.] Verbsko jezero pri Celovcu: 2–4

Slovenski glasnik. Lepoznansko-podučen list. Tečaj 1, št. 1 (1858)–Tečaj 11, št. 6 (1868) [Celovec: Anton Janežič].

- 1858 J. Bohinc, Ajdovo zerno. Narodska pripovedka. *SG* 1.
 1859a F. Kočevar, Domača povest Mlinarjev Janez. *SG* 2: 30.
 1859b Slovenske humoreske (Po narodnih pravljicah spisal Vicko Dragan). *SG*: 75–77.
 1859c J. Vijanski, O kačah (Narodna povest). *SG* 2: 182.
 1859d A. Vijanski, Narodne pripovedke. *SG* 2: 187–188.
 1860a Verbovske anekdote. Po narodnih pravljicah spisal Vicko Dragan. *SG* 1: 85–88.
 1860b M. Kračmanov [= Matija Valjavec], Lisica in kozika. *SG* (1): 90–91.
 1860c M. Kr[áčmanov], Slovenski besednik. *SG* (1): 121.
 1860č A. Kos, Čuden strah (Narodna pripovedka). *SG* (1): 166–172.
 1860d [b. n. a.] Literarno oznanilo. *SG* (2): 55.
 1863 M. Kračmanov, Narodna pripovedka. *SG* (5): 155–156.
 1864a J. Volčič, Narodna povest, v ljudskem narečju, zapisana poleg Pazina v Istri *SG* (9): 285–288.
 1864b D. Trstenjak, Okun ali Ostrež. *SG* (10): 313.
 1865a J. Jurčič, Praznik posvečuj! *SG* (1): 11.
 1865b [b. n. a.] Tihotapec. Pripovedka iz domačega življenja kranjskih Slovencev. *SG* (2, 3, 4): 33, 68, 98 sl.
 1865c [b. n. a.] Narodske pesmi. *SG* (1. 2, 3, 4): 26–27, 59–60, 92–93, 154–155.
 1865d [b. n. a.] Včasih se domač slovničar tudi od tujca lahko kaj nauči. *SG* (7): 219.
 1866 J. Volčič, Narodna povedica. *SG* (10): 346.
 1867 F. Kočevar, Pomenki o naših literarnih zadevah. *SG* (14): 218–220.

Vedež. Časopis za šolsko mladost. Tečaj 1(1848)–tečaj 3 (1850) [Ljubljana: Rozalija Eger].

- 1848 [b. n. a.] Mlada in stara verveca. *Vedež* 1 (2): 99–100.
 1848 Detomil, Oče in sin. *Vedež* 1: 111–112.
 1848 [b. n. a.] Osel in koza, *Vedež* 1: 142–143.
 1848 *Vedež* 1 (2): 144, 152, 191.
 1848 *Vedež*: 15–16, 144, 208.
 1848 A. Praprotnik, Bčela in golobček (Basen). *Vedež* 1 (2): 168.
 1849 J. Dolinski, Zastavica. *Vedež* (3/I, 4/I, 5/I, 8/I, 10/I, 11/I, 12/I, 22/II): 8, 24, 32, 40, 64, 80, 88, 96, 176.
 1849 [b. n. a.] Kratkčasnica. *Vedež* (7/I, 11/I, 18/I, 23/II, 25/II): 56, 88, 144, 167, 183–184, 200.
 1849 [b. n. a.] Smešnica. *Vedež* (24/II, 26/II): 192, 208.

Vrtec. 1 (1) 1871–75 (2) 1944/45 [V Ljubljani: I. Tomšič].

- 1896 A. Maier, Iz mojega spisovnika. *Vrtec* 26: 79, 95, 111, 144, 160, 175, 191.
 1900 Zorán, Kaj so nam pripovedovali naš dedek? *Vrtec* 30: 22–23, 37–38.

Zbirka *Glasovi*

(ur. M. Stanonik) [Ljubljana: Kmečki glas, 1988–2006; Celje: Mohorjeva družba, 2007–]

1. Černigoj, Franc: *Javorov hudič*. 1988.
2. Tomšič, Marjan: *Noč je moja, dan je tvoj*. 1989
3. Medvešček, Pavel: *Na rdečem oblaku vinograd rase*. 1991.
4. Dolenc, Janez: *Zlati Bogatin*. 1992.
5. Cvetek, Marija: *Naš voča so včas zapodval*. 1993.
6. Kocjan, Danila in Jelka Hadalin: *Bežji zlodej, baba gre*. 1993.
7. Zajc - Jarc, Mihaela: *Duhan iz Višnje Gore*. 1993.
8. Gričnik, Anton: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo*. 1995.
9. Rešek, Dušan: *Brezglavjeki*. 1995.
10. Repanšek, Marta: *Bajže s Koroške*. 1995.
11. Kleindienst, Lidija: *Bam knapa vzela, bam zmeraj vesela*. 1995.
12. Žele, Andreja: *Kaku so živeli in si dejlali kratek cejt*. 1996.

13. Krajczar, Karel: *Kralič pa Lejpa Vida*. 1996.
14. Piko, Martina: *Iz semena pa bo lipa zrasla*. 1996.
15. Primc, Jože: *Okamneli mož*. 1997.
16. Karničar, Andrej: *Jezerske storije*. 1997.
17. Glasenčnik, Igor: *Strah me je gratalo*. 1998.
18. Gričnik, Anton: *Farice*. 1998.
19. Krejan, Marija: *Vse sorte je že blou*. 1999.
20. Zupan, Marjan: *Rpečnekevu vučca*. 1999.
21. Dolšek, Ida: *Kaku se kej narod ribta*. 2000.
22. Dolenc, Janez: *Kres na Gebljici*. 2000.
23. Stanonik, Marija: *Bela Ljubljana*. 2001.
24. Kastelic, Zlata in Jože Primc: *Krvapivc*. 2001.
25. Morato, Nada: *Mrak eno jutrnja*. 2002.
26. Verdinek, Bojana: *Lesene cokle*. 2002.
27. Kerševan, Nada in Marija Krebelj: *Düša na bicikli*. 2003.
28. Kure, Bogomira: *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit*. 2004.
29. Ožbolt, Milena: *Andrejeva stopinja*. 2004.
30. Štrancar, Marija: *Frk, čez drn – frk, čez trn*. 2005.
31. Oblak Milčinski, Tatjana: *Svi šle wakapawat turšca na mah*. 2006.
32. Morato, Nada: *Kruh in ribe*. 2007.
33. Podpečan, Blaž: *Tědi ni blo tak ko dôns*. 2007.
34. Ajtnik, Elizabeta, Alojz Peserl, Milena Lozar in Jelka Pšajd: *Lüdi so gučali. Povedke iz zahodnih in osrednjih Slovenskih goric*. 2008.
35. Stres, Peter, Pavel Medvešček, Viljena Devetak, Janez Dolenc in Danila Zuljan Kumar: *Zlata koza pod razvalinami. Vjedence in druge folklorne pripovedi iz Brd in okolice Gorice*. 2008.

Druge zbirke

Debevec, Janez

1808 *Kleine Erzablungen / Majbine perpovedvanja*. Ljubljana.

Dolenc, Milan

1999 *Zagovori v slovenski ljudski medicini*. (Uredili in dopolnili Z. Zupanič Slavec in M. Makarovič.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani.

Gabršček, Andrej

1894 *Národne pripovedke v Soških planinah*. [2 zv.] Gorica: Goriška tiskarna A. Gabršček.

Kelemina, Jakob

1930 *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje: Mohorjeva družba.

Kotnik, France

1924 *Storije I*. Prevalje: Družba sv. Mohorja.

Kühar, Števan

1988 *Ljudsko izročilo Prekmurja* [zbral in uredil V. Novak]. Murska Sobota: Pomurska založba, 163–166.

Lovrenčič, Joža

1921 *Gorske pravljice*. Gorica: Goriška matica.

Pšajd, Jelka

2005 *Še zdaj, na te sveti den, moreš preklinjati? Psovke in kletvice iz Pomurja in Porabja* [zbrala J. Pšajd]. Murska Sobota: Pokrajinski muzej.

Radešček, Rado

1995–96 *Slovenske legende I, II*. Idrija: Založba Bogataj.

Literatura

Aškerc, Anton

1896 [oc.] Velikorussija narodnja pjesni. Izdal A. I. Sobolevski, I. tom. *Ljubljanski zvon* 16: 178–183.

Bajuk, Marko

1928 [oc.] Mera v slovenski narodni pesmi. *Dom in svet* 41: 288.

Basar, Jernej

1734 *Conciones iuxta libellum Exercitiorum S. P. Ignatii... in singulas anni Dominicas...= Pridige is bukviz imenvanih Exercitia s. ozbeta Ignazia... slohene na usako nedelo zhes lejtū*. Labaci: typis, Adami Friderici Reichardt.

Bausinger, Hermann

1968 *Formen der 'Volkspoesie'*. Berlin: Schmidt.

Brinar, Josip

1901 *Anton Martin Slomšek kot pedagog*. Celje: D Hribar.

Debeljak, Tine

1925/26 Narodna pesem in mi. *Križ na gori* [Ljubljana] 2: 118–120.

Dolgan, Marjan in Janko Kos

1987 *Anekdota. V: Enciklopedija Slovenije I*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 78.

Erjavec, Fran

1875 Iz potne torbe. *Letopis Matice slovenske*: 79, 80, 82–83.

1883 Iz potne torbe. *Letopis Matice slovenske* 1882–1883: 195–351.

Fikfak, Jurij

1980 Dr. roman in pravljica, pričevalca dveh načinov življenja. *Glasnik SED* 20 (2): 67–68.

Flere, Pavel (ur.)

1924 *Pripovedne slovenske narodne pesmi*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Grafenauer, Ivan

1942 *Prakulturne bajke pri Slovencih*. *Etnolog* 14: 2–45.

1973 *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba (Znanstvena knjižnica. Nova serija; 1).

Jarnik, Urban

1814 *Sbér lépib ukov sa slovensko mladino*. Celovec: Joanes Leon.

Jolles, André

1930 *Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*. Halle: Forschungsinstitut für Neuere Philologie Leipzig, Neugermanistische Abteilung.

Kimovec, Franc

1917 Zunanji vplivi na slovensko narodno pesem. *Dom in svet* 30: 163–212.

Kociančič, Štefan

1865 Vraže primorskih Slovencev. V: Miklošič, Fran (ur.), *Slovensko berilo za osmi gimnazijalni razred*. Dunaj: V ces. kralj. zalogi šolskih bukev, 126.

Koruza, Jože

1970 Valentin Vodnik. V: Valentin Vodnik, *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinsko knjiga (Kondor; 116), 107–164.

Kos, Janko

1992 Legenda. V: *Enciklopedija Slovenije* 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 117–118.

Kos, Janko in Ksenija Dolinar (ur.)

1982 *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Leksikoni Cankarjeve založbe).

Kotnik, France

1944 Pregled slovenskega narodopisja. V: Ložar, Rajko (ur.) *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 21–52.

Kovačič, Franc

1934 *Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski*. 1. del. Celje: Družba sv. Mohorja, 75.

Krelj, Sebastjan

1966 (1567) Postila slovenska. V: Rupel (ur.) 1966, 317.

Kumer, Zmaga

1975 *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja.

Lihačov, Demetrij S.

1972 *Poetika stare ruske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Lužar, F. F.

1900 Narodni izrazi. V: *Zbornik znanstvenih in poučnih razprav II*. Ljubljana: Slovenska matica, 26–53.

Matičeto, Milko

1956 Ljudska proza. V: Legiša, Lino (idr. ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Ljubljana: Slovenska matica, 119–138.

1973 Basmi koroških Slovencev. V: Prunč, Erich in Avguštin Malle (ur.), *Koroški kulturni dnevi 1969. Zbornik predavanj*. Maribor: Obzorja, 188–197.

1984 Pesmi o Marku (Knezu, Kraljeviču...) na Slovenskem. *Traditiones* 13: 49–58.

Merkü, Pavle

1972 Narečne pridige Petra Podreka. Peter Podreka, Štiri pridige. V: *Letopis za leto 1971*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, 29–31.

Murko, Anton Janez

1833 *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch / Slovénsko-Némsbki in Némsbko-Slovénski rozbní besédnik*. Grätz: Verlag der Franz Ferdtl'schen Buchhandlung, Johann Lorenz Greiner.

1850 *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande*. [2. izd.] Grätz 1850.

Nežmah, Bernard

1997 *Kletvice in psovke. Sociološki aspekti verbalnih konfliktnih komunikacij*. Ljubljana: Nova revija.

Novak, Vilko

1949 Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja. *Slovenski etnograf* 2: 100–110.

Parapat, Janez

1871 *Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence*. Ljubljana: Matica Slovenska.

Pohlin, Marko

1789 *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasi Mildbajm, sa mlade inu stare ludy*. Na Duneju: per Christianu Grosserju.

Polajžer, Tina

2007 *Istra v Tomšičevih Šavrinkah z etnološkega in folklorističnega vidika* [Diplomsko delo]. Maribor: Pedagoška fakultera.

Polívka, Jiří

1931–32 (oc.) Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Z mitološkim uvodom. Uredil Jakob Kelemina. V: *Germanoslavica. Voerteljahrsschrift für die Erforschung der germanisch-slavischen Kulturbeziehungen*. Praha, 619–628.

Poljanec, Janez in Franc Hrastelj

1962 *Knjiga o Slomšku. Zbornik ob stoletnici smrti*. Celje: Mohorjeva družba, 1962.

Prijatelj, Ivan

1902 Psihologični paralelizem /s posebnim ozirom na motiv slovenske narodne pesmi. V: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov. IV. zv.* Ljubljana: Slovenska Matica, 1–22.

Primic, Janez Nepomuk

1813 *Némshko-Slovénske branja = Deutsch-Slovenisches Lesebuch*. V Némshkim Gradzu: Josef Miller.

Reichmayr, Michael

2003 *Ardigata! Krucinal! Ein slowenisches Schimpfwörterbuch, basierend auf Arbeiten von Josef Matl (1897-1974) zum deutsch-slavischen Sprach- und Kulturkontakt*. Graz: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark; Laafeld: Pavelhaus = Potrna: Pavlova hiša.

Res, Alojzij

1924 Bistvo narodne pesmi. *Dom in svet* 37: 207–213.

Rogerij Ljubljanski

1731 *Palmarium empyreum I*. Celovec.

1743 *Palmarium empyreum II*. Celovec.

Rupel, Mirko

1966 (ur.) *Slovenski protestantski pisci*. [2., dop. izd.] Ljubljana: DZS.

Slomšek, Anton Martin

1857 *Blaže in Nežica v nedeljskej šoli*. Celovec [reprint: Celje 1991].

- 1878 *Antona Martina Slomška Zbrani spisi. Druga knjiga: Basni, prilike in povesti* (zbral in uredil Mihael Lendovšek). Celovec.
- 1879 *Antona Martina Slomška Zbrani spisi. Tretja knjiga: Životopisi* (zbral in uredil Mihael Lendovšek). Celovec.
- 1885 *Antona Martina Slomška Zbrani spisi. Četrta knjiga: Različno blago* (zbral, uredil in izdal Mihael Lendovšek). Celovec.

Stabej, Jože

- 1997 *Slovensko-latinski slovar. Po Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC.

Stanonik, Marija

- 1980 *Ustno slovstvo*. V: Baš, Angelos (ur.), *Slovensko ljudsko izročilo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 195–206.
- 1990 *Janez Vajkard Valvasor in slovstvena folklor v njegovem duhovnem obzorju*. V: Vovko, Andrej (ur.), *Valvasorjev zbornik. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU, 287–310.
- 1995 *Povedka*. V: *Enciklopedija Slovenije 9*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 204.
- 1995 *Pravljica*. V: *Enciklopedija Slovenije 9*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 227–228.
- 1995 (ur.) *V deveti deželi. Sto slovenskih pravljic iz naših dni*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zlata ptica).
- 1998 *Kakor ti meni, tako jaz tebi!* V: Kržišnik, Erika (ur.), *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Zbornik predavanj)*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi / tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 187–201.
- 1999 *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: DZS (Klasje).
- 2001 *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, 298–301.
- 2004a *Kočevarska slovstvena folklor (Primerjava in slovenske vzporednice), / Gottscheer Folklore (Vergleich und slowenische Parallelen)*. V/In: *Kočevarska folklor (v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih) / Gottscheer Volkstum (in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen Volkstümlichen Überlieferungen)* [zbral Wilhelm Tschinkel; ur. Alojzij Pavel Florjančič in Marija Stanonik] Ljubljana: Založba ZRC, 229–280 /541–600.
- 2004b *Slovene Proverbs through the Time*. V: »*Igniculi sapientiae*« (*János-Baranyai-Decsi-Festschrift*). Budapest (Series of the National Széchenyi Library and Osiris Publishing), 175–195.
- 2005 (ur.) *Poženčanove pravljice* [zapisal Matevž Ravnikar; zbrala, uredila, spremno besedo in opombe napisala M. Stanonik]. Radovljica: Didakta.
- 2005a *Poljanskim povedkam in pravljicam na pot*. V: *Nekoč je bilo jezero*. Škofja Loka (Doneski; 10), 25.
- 2005b [oc.] Reichmayr 2003. *Slovstvena folkloristika* [Ljubljana] 4 (1): 35–36.
- 2006 *Razmerje med slovstveno folkloro in literaturo glede na žanrsko problematiko*. V: Novak - Popov, Irena (u.), *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja. Metode in zvrsti; 23), 589–603.
- 2007 *Začetki in spremembe slovenske terminologije pri posameznih folklornih žanrih*. V: Orel, Irena (ur.), *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani / Filozofska fakulteta / Oddelek za slovenistiko / Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik (Obdobja. Metode in zvrsti; 24), 301–323.
- 2008 *Poetika folklornih pripovedih iz arhivirane zbirke Gašperja Križnika*. V: Stanonik, Marija (idr. ur.), *Gašper Križnik in njegov čas (1848–1904)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Škrabec, Stanislav

- 1994 *Ponatis platnic časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška 1880–1890*. V: Škrabec, Stanislav, *Jezikoslovna dela 1*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- 1995 *Ponatis platnic časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška 1902–1915*. V: Škrabec, Stanislav, *Jezikoslovna dela 3*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- 1998 *Ponatis neplatničnih del časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška in sestavkov od drugod ter pisma*. V: Škrabec, Stanislav, *Jezikoslovna dela 4*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Šolar, Jakob

1967 Spremnna beseda. V: Breznik, Anton, *Življenje besed*. Maribor: Obzorja.

Štrekelj, Karel

1894 Slovarski doneski iz živega jezika narodovega. V: *Letopis Matice slovenske za leto 1894*, 1–61.

1896 Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini. V: *Letopis Matice slovenske za leto 1896*, 138–167.

Terseglav, Marko

1997 Stare žalostne ali o humorju v ljudskem pesništvu. V: Jakopin, Franc in France Novak (ur.), *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 5*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 112–116.

Trubar, Primož

1966 (1557) Tiga noviga testamta ena dolga predgovor 1557. V: Rupel (ur.) 1966, 88.

1966 (1558) En regišter... Ena kratka postila 1558. V: Rupel (ur.) 1966, 94.

1966 (1562) Artikuli oli dejli te prave, stare vere krščanske 1562. V: Rupel (ur.) 1966, 237.

1966 (1566) Ta celi psalter Davidov 1566. V: Rupel (ur.) 1966, 179.

1966 (1575) Katehismus z dvejma izlagama 1575. Posvetilo. V: Rupel (ur.) 1966, 237.

1975 *Slovenska cerkovna ordninga*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor; 153).

Verbinc, France

1968 *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 407.

Vertovec, Matija

1850 *Shodni ogovori*. Ljubljana: J. Blaznik, 1.

Vidic, Franc

1897 [oc.] Slovenske narodne pesmi... drugi snopič. *Ljubljanski zvon* 17: 186.

Vijanski, Janko

1898 Narodno blago (Nekaj pregovorov, vraž in nekaj rekov o vremenu, v bližini Vač). *Dom in svet* 11: 384, 288.

Vodnik, Valentin

1970 *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor).

Vraz, Stanko

1952 *Slovenska djela I*. [Ur. A. Slodnjak]. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Noviji pisci hrvatski; 5), 263–265.

GENRE SYSTEM DYNAMISM IN NINETEENTH- AND TWENTIETH-CENTURY SLOVENIAN LITERARY FOLKLORE

This paper serves as an assemblage of studies to date and opens up issues for further genre study. From the synchronic and diachronic perspectives, the methodological premises in principle consider literary folklore and literature as two mutually dynamic genre systems and contrast them with facts from Slovenian belles lettres (= literary folklore + literature) and its interpretation in Slovenia. Section one discusses the relationship between folklore and literary genres from a diachronic point of view, relying primarily upon Dmitry Sergejevich Likhachov, who studied eleventh- to seventeenth-century Russian literature. The question of whether genres are merely a literary phenomenon or

whether their creation is also influenced by extra-literary motives is raised for consideration. An important finding is that the disappearance of individual folklore genres in specific social layers promotes the creation of new literary genres. Among Slovenian literary historians, Ivan Grafenauer came closest to Likhachov. Grafenauer studied Slovenian literary folklore and literature as parallel systems even before the Russian scholar; however, his premises were still static.

Section two discusses the relationship between folklore and literary genres from a synchronic viewpoint and is based on the findings of André Jolles, the predecessor of structuralism. Jolles' comparison of language, literary folklore, and literature with the three phases of matter proves to be extremely important: just as air is of vital importance for our survival, language is important for the survival of literary folklore and literature. They cannot exist without language. Jolles illustrates the relationships between folklore genres (which he refers to as "simple forms") with the work of a farmer, craftsman, and priest. What nature provides (the farmer) is altered or re-structured through artistic language similar to how the craftsman works a natural material. At that point language is established as cognition and thought (the priest). Jolles experienced genre issues singularly because he only studied the relationship between individual folklore and literary genres in the sense of their development. He developed his idea most thoroughly by comparing the fairytale and the short story. His complex derivations were simplified by Jan de Vries, Kurt Ranke, and Hermann Bausinger, who generally followed his main premises.

Slovenian examples for the diachronic perspective are well-founded, but more are required for reliable synchronic presentation. In any case, the genre diversity of Janez Trdina's tales is incomparably more demanding than the structure of fairytales in the archived collection compiled by Gašper Križnik.

On the diachronic axis, the dynamism of the genre system in Slovenian literary folklore is primarily reflected in the introduction of terminology. References, especially those published in the nineteenth century, demonstrate that terminology has been changing in all folklore genres from the sixteenth century, when it was first written down in Slovenian, up to the present.

Confirmation of the assumption that introducing terminology is a relatively incomplete process directly proportional to the duration of a genre's existence is sought in the section on folklore genres that arise later on, but are studied in terms of an issue's prehistory.

The analysis of three examples of sixteenth-century terms (i.e., *pripovest*, *basem*, and *historija*) demonstrates the complexity of the development of genre terminology: a) uncertainty and temporariness of individual terms in this process, b) possible synonymy with other terms, and c) even such a great change in the meaning of some terms that they have shifted to a different genre not only in one and the same group, but even in a totally different genre group. This is proof of extremely strong genre dynamics in (Slovenian) literary folklore and the folklore genre system in general.

Section three presents the field genre terminology as used in the collection of Slovenian folklore stories titled *Glasovi* (*Voices*, 1988–2008, 35 volumes). Not all of these reveal something special, but some of them feature a few striking examples: Folklore narratives generally consist of a) *basmi*, b) *bajže*, c) *štorije*, d) *storije*, and e) *pravlice/právlice*, *pravce*. Occasionally these terms are only used for individual narrative folklore genres.

In conclusion, definitions of individual folklore genres are presented (the majority of which are still not final) in addition to a reflection on their context.

Context is one of three components of a folklore event. As a communication process, literary folklore is limited to a small group and a situation in which people meet directly. The presence of a communicator and a receiver is essential to a folklore event. Not merely the social circumstances of narration (i.e., time, place, and space) are essential, but also the speaking position in creating versions of the folklore text and the emotional atmosphere that also causes the receiver to participate. Literary folklore studies distinguish between several types of context (Stanonik 2001: 298–301).

Each of the three folklore genre groups has its own special features:

A. Folklore forms are characterized by the following: (1) they are used by mostly dispersed individuals (Stanonik 1980: 198); (2) rhythmic presentation; (3) brevity; and (4) in those genres that are so small that even linguistic dictionaries contain some of them, the word itself is the most important; the texture level is very limited in terms of time, but nonetheless very intense, whereas the level of context is usually planned in advance, which further strengthens the basic role of these forms.

B. The following is most typical of folklore songs: (1) the rhythm remains the same, but it is dominated by the melody; (2) as a rule, the song (in the original sense of the word) addresses feelings, which is why the melody often has a stronger effect than the lyrics; and (3) the entire group (society) can participate in the actualization of a song while working, vacationing, or during entertainment without a formal distinction between the communicator and the receiver.

C. Narratives are characterized by the following: (1) non-continuous speech; (2) the narrative's dramatic nature comes to the forefront: the method of presenting the narrative (in its actualization) becomes more important than its content; and (3) here the distinction between the receiver and the communicator, or the addressee and the addressor, is relatively sharp. The first merely passively follows the activity of the latter.

The examples described above show that genres that the Enlightenment considered controversial depend on sociological factors. Their bearers are low social classes (the rural population and maid-servants) or those low in the hierarchy of vertical or horizontal social stratification (e.g., children, parishioners, and so on). Their terminology is popular and mixed. There is no system or scholarly discipline to regulate them yet. Old folklore genres disappear and new ones are created. Among contemporary genres, only graffiti have been discussed in the form of monographs.

Red. prof. dr. Marija Stanonik, Inštitut za slovensko narodopisje
ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, stanonik@zrc-sazu.si

